

ČOVJEK MORE OTOCI

INZ

NARODNI MUZEJ - ZADAR

Odjel DOCUMENTACIJE

Br. 3-153

NARODNI MUZEJ ZADAR

ČOVJEK, MORE, OTOCI

Prisustvo čovjeka na zadarskim otocima

katalog izložbe

ZADAR, 1988.

Zadarski otoci, poput otoka uopće, predstavljaju izoliranost i pribježište sa kopna. Zapljuskivani svim milostima i nemilostima mora vezivali su čovjeka za se tjerajući ga da iznalazi najbolje načine opstanka na njima. Ekonomska nužda tjerala je otočane na međusobnu komunikaciju i razmjenu dobara, a Zadar kao političko i administrativno središte uvelike je određivao život na otocima. Kroz Grad (kako otočani nazivaju Zadar) pulsirali su interesi sila koje su kroz povijest vladale ovim područjem, prema kojima je grad kao i otoci imao svojih obaveza i prema kojima je bio organiziran život na otocima. Kulturno-povijesni hod određen prirodnom sredinom, društveno-političkim vrenjima i kretanjima i inventivnošću čovjeka koji je od prapovijesti živio na zadarskim otocima govori o neprekidnoj interakciji između prirode, čovjeka i šire zajednice. Čovjek, nezaustavljiv u traženju poboljšanja svoga života maksimalno je iskorištavao škrtu zemlju na otoku i more bogato ribom, borio se gotovo siziofovski uporno, ali i lukavo za svoja prava sa mnogo nadmoćnijom vlašću, svjestan da ne može ništa izgubiti. Stanovništvo zadarskog otočja, kroz stoljeća etnički mijenjano, ostavilo je na ovim otocima tragove mediteranske, ilirske, rimske i slavenske kulture. Velike seobe naroda od 5-7. st., migracije od konca 15. do konca 18. st. prouzrokovane nadiranjem Turaka na Balkanski poluotok te neka doseljenja iz Italije u 18. i 19. st. formirale su etničku sliku stanovništva na otocima.

Izložba pokušava ovaj dugi period prisustva čovjeka na zadarskim otocima od prapovijesti do danas prikazati kroz kulturu ribara, mornara, težaka, stočara kao najsiromašnijeg i najprisutnijeg stanovništva na otocima i zemljoposjednika i crkve kao vladajućeg, brojčano slabo zastupljenog stanovništva, ali društveno ekonomski odlučujućeg. Također prikazuje raslojavanje otočkog stanovništva vezano uz pomorstvo i trgovinu, pojavu činovnika u 19. st., te promjene nastale u 20. st.

The Zadar islands, like all islands, provided isolation and refuge from the mainland. Washed by the benevolent and cruel sea, they tied man to themselves and forced him to find the best method of survival. The economic pressures forced the islanders to mutual communication and exchange of goods, and Zadar - the political and administrative centre - determined the life in the islands to a very high degree. The interests of the powers ruling the region during the ages pulsated in the City (as Zadar was referred to by the islanders) and the life in the islands was organised in accordance with the obligations that the City and the islands had towards the rulers. The cultural and historical progress which was determined by the natural environment, by the socio-political fermentations and movements and by the inventiveness of man living in these islands since pre-history - all these witness to the permanent interaction of nature, man, and society. In his irrepressible pursuit of better life man made best use of the scant soil and of the sea abounding in fish, and with almost Sisyphus' persistence he fought stubbornly, yet cleverly, for his rights against superior

powers, aware that he cannot lose anything. The population of the islands, changing ethnically through the centuries, has left in the islands traces of the Mediterranean, the Illyrian, the Roman, and the Slavic cultures. The great movements of the 5th to the 7th century, the migrations from the late 15th to the late 18th century caused by the penetration of the Turks into the Balkan peninsula, as well as some migrations from Italy in the 18th and 19th centuries have formed the present ethnic outlook of the islands. The aim of the exhibition is to show this long period of the presence of man in the Zadar islands through the culture of fishermen, seamen, labourers and shepherds as representative of the poorest yet most numerous segment of the population on the one hand, and the landowners and the church as numerically weak but socially and economically the dominant segment on the other. It also reveals the disintegration of the population because of the growth of shipping and commerce, the appearance of office workers in the 19th century, and finally the changes that have taken place in the 20th century.

JASENKA LULIĆ

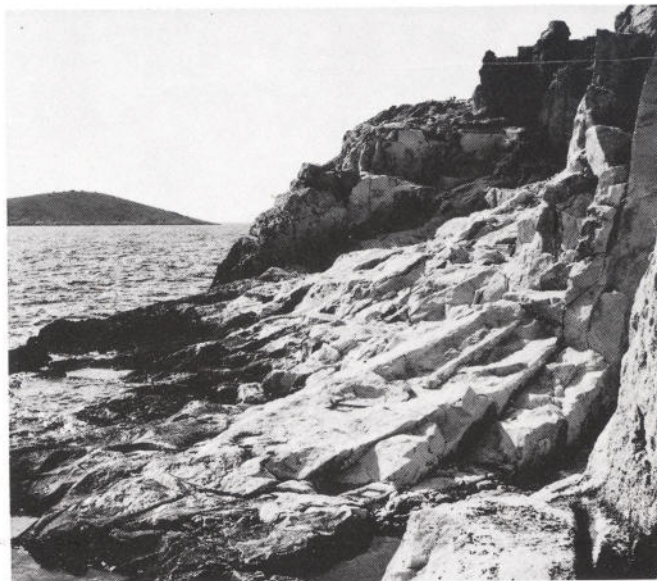
Vladimir Jagodić

PRIRODNE KARAKTERISTIKE ZADARSKOG OTOČJA

Geografska obilježja. Zadarsko otočje predstavlja granično dalmatinsko područje. Na njega se sjeverno nastavlja Kvarnerski arhipelag. Južnije je Kornatsko otočje prema kome je granica nedovoljno definirana. Ovo otočje sačinjavaju Silbanska, Molatska, Sestrunjska, Dugootočna i Žutska grupa otoka. Oni zauzimaju 36 posto površine općine Zadar ili 12 posto površine svih otoka Jadranskog mora, tj. 40.000 hektara. Od ukupno 63 otoka i otočića 15 ih je stalno naseljenih. Rastojanja među otocima i otoka od kopna vide se iz slijedećeg daljinara

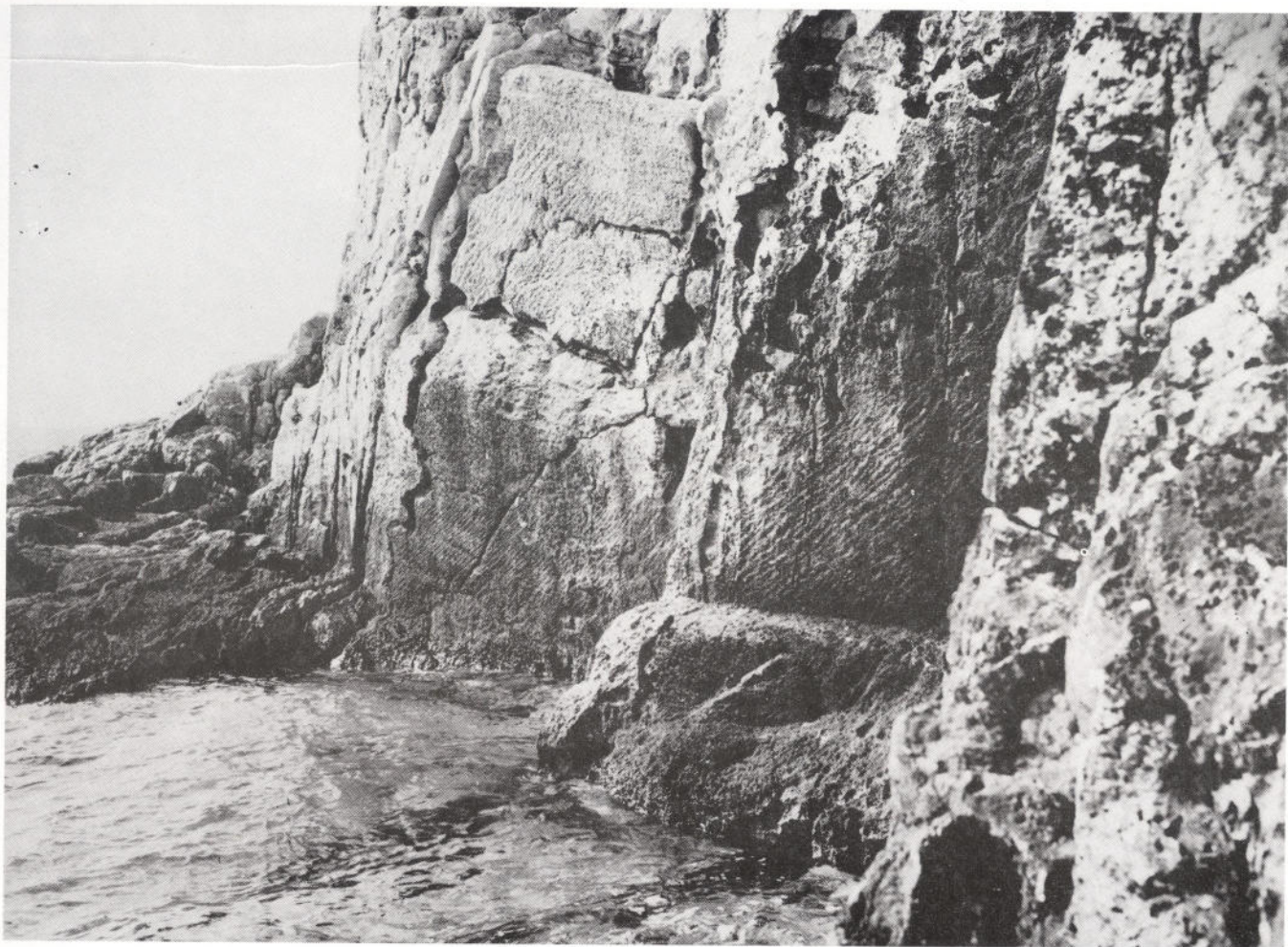
Zadar	Zadar																		
Biograd	16	Biograd																	
Vrgada	23	6	Vrgada																
Pašman	13	3	8	Pašman															
Preko	3	15	20	12	Preko														
Veli Iž	14	17	22	14	16	V. Iž													
Sali	13	17	16	14	12	8	Sali												
Božava	16	27	33	30	18	16	16	Božava											
Veli Rat	20	34	40	37	24	22	22	6	V. Rat										
Premuda	30	44	50	42	30	29	35	19	15	Premuda									
Silba	27	42	48	40	28	27	35	19	15	4	Silba								

Geološka struktura. I ovi su kao i svi dalmatinski otoci sastavljeni od vapnenaca, dolomita, lapora, konglomerata i breča. Vir je vapnenačke građe a Silba vapnenačko-dolomitne sa neznatnim flišnim naslagama prisutnim još jedino na Molatu, Ugljanu i Pašmanu Premuda, Škarda, Ist i Molat su od rudistnih vapnenaca. Na Dugom otoku dominiraju gornjokretacijski vapnenici i dolomiti, što je uvjetovalo naseljenost na sjeveru, a južna je od vapnenaca. Rava je skoro sva dolomitna a po građi su joj slični Zverinac, Sestrunj i Rivanj. Grebeni Ugljana i Pašmana sačinjeni su od gornjokretacijskih vapnenaca a rastavljeni su dolomitnim depresijama.

Geološke formacije-Ist

Reljef. Gruba analogija u visini, geološkoj strukturi i pružanje u tri niza paralelna sa obalom potvrđuju da su zadarski otoci dio susjednog kopna Ravnih kotara. Oni su nastali u oligo-miocenskoj fazi a potisak koji dolazi sa sjeveroistoka uvjetovao je oblik otoka i to da kod svih slojevi padaju prema jugozapadu. Kraški oblici kako na otocima tako i na morskom dnu ne predstavljaju nikakvu specifičnost ovog otočja jer su prisutni u cijelom jugoslavenskom primorju.

Geološke formacije-Dugi otok

Tla. Faktori za stvaranje tla: litogeni, klimatogeni, biogeni i antropogeni nisu bili pogodni za stvaranje deblijeg pedološkog pokrivača na otocima. Tako je danas 2/3 otoka gola kamenjara. Osim crvenice »terra rossa« postoje još smeđa, žutosiva i deluvijalna tla. Zahvaljujući mukotrpnom radu, čišćenju i gnojenju zemljišta nastaje takozvana antropogena crvenica. Primarnu ulogu u nastajanju crvenice imaju hidrokemijski procesi otapanja i taloženja karbonatnih stijena. Postoji i skeletna crvenica pomiješana s kršom.

Klima. Zadarsko otočje klimatski pripada eumediteranskoj provinciji u okviru mediteranske regije. Srednja količina sunčeva zračenja je 1380-1440 Joula a godišnja količina padavina je 800-1000 mm. Zimi su dominantni vjetrovi sjevernih smjerova i to bura i tramuntana, u jesen jugo i levanat, a ljeti maestral. Kiše su uglavnom ciklonskog karaktera tj. dolaze s južnim vjetrovima. lako su pokazatelji o jačini i čestini vjetrova nepovoljni negativni im se efekti u unutrašnjem otočnom akvatoriju i naseljima u srednjem kanalu daleko manje osjećaju nego na vanjskim stranama otoka.

Saljski maslinici

Vode. Zadarsko otočje karakterizira oskudica vodom. Površinskih vodenih tokova ovdje nema. Stanovnici se vodom opskrbljuju iz lokava i cisterni. Najveći dio padavina ponire a ostatak formira bujice koje znaju imati rušilačku snagu. Od njih zemlju i kulture otočani štite zidanjem mocira.

Vegetacija. Pored vazda zelene šume gdje je najzastupljeniji *Quercus ilex*, *Laurus*, *Mirtus* i drugi koji zajedno sa nekim listopadnim drvećem sačinjavaju makiju postoje još i razni stadiji degradacije pomenutih šuma. Slijedeći tip vegetacije nastale daljnjom degradacijom je garig. Biljke karakteristične za njega su: *Erica*,

Juniperus, *Pinus halepensis*, *Spartium*, *Rosmarinus* itd. Kao poseban tip vegetacije je kamenjara gdje naročito susrećemo raznovrsne prilagodbe za preživljavanje surovih životnih uvjeta. Karakteristični predstavnici su: *Allium*, *Briza*, *Veronica*, *Trifolium*, *stellatum*, *Salvia* itd.

Fauna. Životinjski svijet zadarskih otoka je manje ispitano. Na otocima živi više vrsta ptica. Umjesto gotovo istrebljene jarebice kamenjarke pušten je kao lovna divljač fazan. Na Sestrunku kornjača nema. Od gmazova tu su neotrovne zmiye i gušterice, a na Viru pored bjelouške obitavaju riđovka, naša najotrovnija zmiya poskok i kravosas koga stanovnici nazivaju skrauč.

1935-36. na Vir su doneseni mungosi. Međutim, nestali su. Čagljevi su česti na otocima. Od vodozemaca ovdje su prisutne žabe a i svijet kukaca je dosta bogat.

Morski akvatorij. Slanost morskog akvatorija Zadarskog otočja iznosi oko 37-39 posto. Temperatura mora zimi uglavnom ne pada ispod 11°C, a ljeti je oko 24°C. Ovdje susrećemo sve tipove morskog dna. Zbog ribolova i dobivanja soli more je vjekovima bilo osnova života otočkog čovjeka.

Sestrunj

LITERATURA

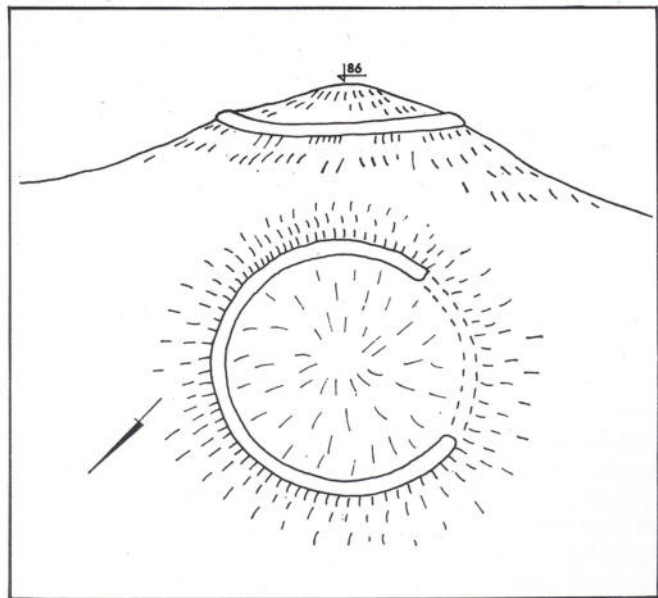
- Damir Magaš, »Molat. Prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji« JAZU, Zavod za povijesne znanosti u Zadru, Zadar, 1981.
- »Vir. Prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji« JAZU, Centar u Zadru, Zadar, 1977.
- »Geografski položaj i osnovna prorodno-geografska obilježja otoka Pašmana« Geografski glasnik, 1984. broj 46.
- Magaš-Filipi, »Otok Sestrunj u zadarskom arhipelagu« Zadar, 1983.
- Milenko Tešić, »Fizičko-geografske karakteristike zadarskog arhipelaga kao baza privrednog razvitka« Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.
- Mladen Friganović, »Neka demografska obilježja i problemi zadarskih otoka« Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.

Sofija Petricioli

Zadarski otoci od početka naseljenja do pada Napoleona

Zadarski arhipelag nastavali su u prahistoriji pripadnici mediteranskog, odnosno predindoevropskog naroda. Oni su ostavili traga u nekim nazivima otoka, pa se smatra da su iz njihova jezika potekla imena: ISSA (Iž), LISSA (Ugljan), KISSA (Pag), PAMODOS (Premuda), UR (Vir) i još neka. Oni su živjeli u matrijarhatu i štovali ženska božanstva što u fragmentima zatičemo kod njihovih nasljednika indoevropskog ilirskog plemena LIBURNA koji su u historijsko doba živjeli na prostoru od rijeke Raše u Istri do rijeke Krke u Dalmaciji uključujući i otoke ispred tog dijela obale. I Liburni ostavljaju traga u nazivima lokaliteta, napr.: SKARDA (Škarda), MAO (Maun), ESTIOUN (Sestrunj), TILAGUS (Telašćica), PIZYH (Čuh) MEGARUS (Magrovica).

Predindoevropskom sloju pripadaju četiri nalazišta iz paleolita, četiri iz neolita i eneolita, te jedno iz brončanog doba.

Pogled i tlocrt gradine na Molatu

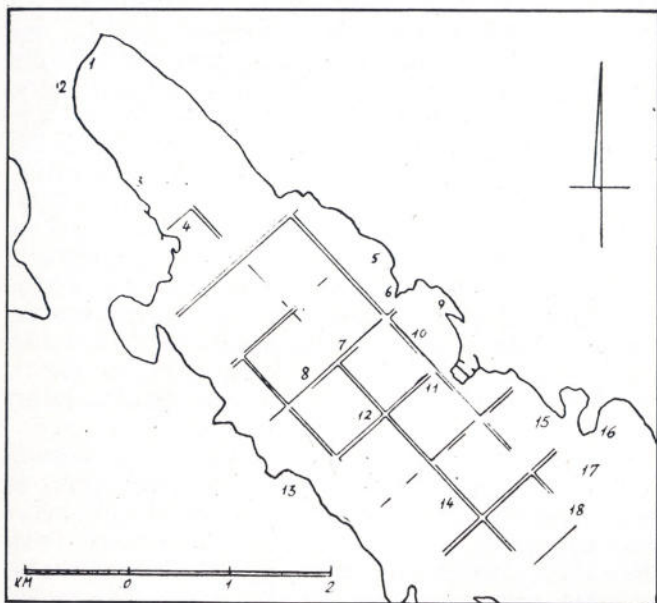
Nalazišta iz željeznog doba brojnija su i pripadaju Liburnima. Život ovih prvih stanovnika možemo pratiti proučavanjem gradina, grobnih humaka i nekropola.

Gradine ili gradinska naselja su različitog karaktera, neka su živjela samo u eneolitu i bronačano doba, dok su druga trajala i u vrijeme rimske vlasti u ovim krajevima. Gradine su većinom smještene na uzvisinama, a služile su kao naselja, zbjegovi ili izvidnice. Do sada nije nađeno dokaza da su služile i kao mjesto kulta. Ovisno o terenu bile su kružnog ili eliptičnog oblika, utvrđene suhozidnim bedemima što su se u doba Rimljana gradili od velikih, grubo obrađenih kamenih blokova. Na nekim gradinama sačuvani su ostaci suhozida pravokutnih kuća. Gradina ima na svim otocima osim na SILBI, OLIBU i PREMUDI. Liburni su pokojnike sahranjivali na dva načina: na kolektivnim grobljima pokraj gradina ili u posebnim humcima — kamenim tumulima razasutim dalje od naselja pojedinačno ili u skupinama po desetak. Nekropole — groblja nađene su na nekoliko mjesta na DUGOM OTOKU, PAŠMANU i MALOM VINIKU. Mrtvaci su uvijek pokapani u zgrčenom položaju ležeći na boku.

Liburni žive u rodovskim zajednicama koje zajednički obrađuju i iskorištavaju zemlju. Na boljim i prostranijim poljima uzgajaju žitarice, a na manjim i okućnicama sade voćke, a možda i vinovu lozu i masline. Prva, veća polja, vlasništvo su cijele zajednice, a druga manje vrijedna, pripadaju samo porodici. Treća vrsta zemlje prekrivena šumama i pašnjacima ne pripada nikome, pa je mogu koristiti i nekoliko susjednih zajednica. Liburni su se bavili i stočarstvom, poznata je kod starih antičkih pisaca liburnska vuna, kao i dalmatinski sir. Otoci na kojima žive Liburni poznati su već grčkim povjesničarima i geografima, koji ih pod nazivom — Liburnski otoci — spominju u 4., 2. i 1. stoljeću pne (Teopomp, Pseudoskimno i Strabon) iako im nije jasan njihov geografski smještaj. Isti naziv — Liburnski otoci — nalazi se i u helenističkoj književnosti od 3. stoljeća pne na ovamo. Ovi otoci su jednom smješteni sjevernije od Korčule, a drugi puta obuhvaćaju sve jadranske otoke sve do Krfa. Vjerojatno ovo nije bilo točno nego su Liburni kao dobri pomorci bili dominantni na Jadranu i najčešće se susretali s grčkim kolonizatorima.

Specifičnost Zadarskih otoka je u tome što se ni u vrijeme rimske imperije nije formiralo ni jedno naselje koje bi imalo karakter grada, iako su veličina nekih otoka i veće površine plodne zemlje na pojedinim otocima dozvoljavale da dođe do toga. Na otocima je postojao samo gospodarsko-seoski oblik života, a glavno središte već u predrimsko, a posebno u rimsko doba nalazilo se na kopnu. To je bilo IADER, jedan od najistaknutijih gradova na našoj obali. Osim njega, sve do Salone nije bilo nikakvog značajnijeg velikog centra, pa je vrlo velik dio otoka

bio upućen na njega. lader nije u rimsko doba igrao neku političku ulogu, ali je kao i njegovo zaleđe i pripadajući otoci imao veliko gospodarsko značenje.

Crtež rimskog agera na Ugljanu

Po rimskom običaju sva zemlja u osvojenim područjima pripada državi — *AGER PUBLICUS POPULI ROMANI* — i ustupa se rimskim građanima, vojnicima i veteranima. Međutim rimska vlast nastoji izgraditi svoje nazore o agraru s rodovskim vlasničkim pravom autohtonog liburnskog stanovništva. Država uzima samo velike plodne terene pogodne za razvijenu zemljoradnju tj. one koji su do sada bili skupno vlasništvo rodovske zajednice. Ovi tereni — *ager publicus* — bivaju katastarski obrađeni i premjereni kako bi bili podloga za plaćanje poreza državi. Na otocima takve terene nalazimo na cijelom UGLJANU, sjevernoj obali PAŠMANA, velikim dijelovima PAGA, na jugoistočnom dijelu DUGOG OTOKA blizu Telašćice, te ponegdje na KORNATU i OLIBU. Malo se gaje žitarice, a više masline i vinova loza. Ostalo, manje značajno zemljište, ostavlja se autohtonom stanovništvu koje ga je i do sada držalo i na njega se ne plaća porez. Stanovništvo koje se nije moglo prehraniti svojom zemljom prelazi imućnim posjednicima kao radna snaga. Tako se počinje formirati sebi — *pagus* — oko većih rimskih posjeda.

Otok UGLJAN sastavni je dio agera grada Zadra i razlikuje se od ostalih otoka po tome što je raspodijeljen rimskim kolonistima podjelom na pravilne geometrijske parcele

— centurije (kvadrat sa stranicom 716 m), koje su se opet dijelile na jugere. U raspodjeli se nastojalo da svaka obitelj dobije potrebnu količinu zemlje. Jedna centurija bila je podijeljena na oko trideset obitelji. Po tom UGLJAN je jedini otok zadarskog arhipelaga na kojemu još funkcionira rimska katastarska razmjera. Središta ovakvih posjeda bila su seoska gospodarstva — *villae rusticae* — gdje su se proizvodili vino i ulje. Na njima su bili bazeni za sakupljanje kišnice, u podrumima spremišta za hranu i alate, tijesci za grožđe i masline, prostorije za smještaj radničkih obitelji i stambeni prostori vlasnika. Ovakve vile susrećemo na Ugljanu oko MULINA, BATALAŽI, PUNTI SUPETRA, u PREKU, na Pašmanu u BANJU, KRAJU i TKONU, na istočnom vrhu DUGOG OTOKA i na OLIBU. Vlasnici ovih posjeda žive u gradu — u Zadru, a posjedima upravljaju nadzornici.

Rimsko ribarstvo sigurno je isto vrlo značajno, ali manje poznato. Dokazi za postojanje su u sačuvanim alatima i ostaci bazena ribnjaka na Kornatima. Ne može se utvrditi da li je postojalo organizirano ribarenje i uzgoj ribe kao privredna grana ili je bilo samo individualnog karaktera.

U rimsko vrijeme korišten je otočki kamen što se vidi po napuštenim kamenolomima na otocima RAVA, IŽ, SESTRUNJ i LAVDARA. Dijelovi mnogih rimskih građevina u Zadru rađeni su od otočkog kamena. Važna privredna grana bilo je i sakupljanje soli, ali su jedini dokazi u nazivima lokaliteta SALI, SOLINE (na IŽU, DUGOM OTOKU, UGLJANU).

Otoci su nezamislivi bez pomorstva i brodogradnje. Veza s matičnim centrom na kopnu bila je uvjetovana vještom plovidbom na moru. Liburnski otoci, poznati već grčkim geografima, dokazuju da su već u predrimsko doba Liburni bili poznati grčkom svijetu i to kao dobri pomorci i vješti gusari. Bogatstvo šume crnike i bora omogućilo je i materijal za gradnju brodova. Jedan tip rimskog broda nosi naziv liburna, što nam je najbolji dokaz.

Kod antičkih pisaca nalazi se malo naziva za zadarske otoke. Plinije spominje da je preko puta ladera otok ISSA koji bi po tome bio zajednički naziv za tada spojene otoke UGLJAN i PAŠMAN. Nazivi UGLJAN i PAŠMAN rimskog su porijekla, a izvode se iz imena vlasnika posjeda. U rimsko doba bio je običaj da se posjedi-imanja nazivaju po vlasnicima. Ugljan potiče od Gellianum (Gelijev posjed) i odnosio se samo na jedan dio, pa se kasnije proširio na cijeli otok. Za PAŠMAN se misli da je dobio ime po Postimena (poslijednji od zadarskih otoka), kao što je PREMUDA od Premudia (prvi od zadarskih otoka) što je hipotetično.

Starokršćanska memorija u Mulinama

U kasnom Rimskom carstvu otoci imaju posebno značenje. Političke i ekonomske krize razbijaju kompaktnost imperije, život u gradu postaje težak i imućniji građani se povlače na selo, osobito na otoke, ponukani još više strahom od barbara. Dokaz tome su ostaci starokršćanskih objekata u MULINAMA, BRBINJU i KORNATU (kraj 4. do početka 6. st.) Veličina nekih od ovih kulturnih zgrada govori o znatnom broju stanovnika na otocima.

Nakon provala Avara u 7. st. i doseljenja Hrvata provincija Dalmacija koja je bila pod suverenitetom Bizanta svela se samo na nekoliko priobalnih gradova i otoke. Iz tog razloga Zadar i njemu pripadajući otoci bez velikih dramatičnih događaja dosta mirno prelaze iz života rimske provincije u srednjovjekovnu općinu. Ostaje isto stanovništvo koje kontinuirano obrađuje zemljišne posjede za razliku od kopna gdje se ager za-

pušta. Iz istih razloga se nastavljaju odnosi između vlasnika zemlje i težaka koji su vrlo slični rimskim običajima. Veleposjednik je samo vlasnik zemlje koji s težakom — slobodnim čovjekom sklapa ugovor uz određene uvjete i na određeno vrijeme. U ovim krajevima nema feudalnih odnosa (kralj prenosi svoju vlast na feudalca, a ovaj na kmeta) kao u hrvatskoj državi na kopnu u zaleđu Zadra. Odnos između vlasnika i težaka nema nikakvo političko značenje. Uz to maslina i vinova loza — kulture koje se najviše gaje na manjim otočkim parcelama, uzrokom su da je ovdje kmetstvo koje je vezano uz obradu žitarica nepoznato do 14. stoljeća.

Do 13. stoljeća crkvene ustanove stekle su mnogo veće posjede nego što su bili od privatnih lica, a do njih su došli raznim darovnicama. Osobito su bili bogati zadarski benediktinski samostani, muški Sv. Krševana i ženski Sv. Marije. Za otočke posjede značajniji je prvi. Samostan Sv. Krševana posjeduje velike dijelove jugoisto-

Bizantinska tvrđava na Tarcu, Kornat

točnog dijela DUGOG OTOKA (u ispravi iz 1376. g. spominju se vinogradi, brda, pašnjaci, gajevi, voda i drveće), kod LUKORANA na Ugljanu, te nekoliko posjeda na PAŠMANU (kod Neviđana gdje su solana, zemlja, vinogradi i pašnjaci). Crkveni se posjedi u 14. stoljeću više ne povećavaju, jer su to branile statute odredbe zadarske općine, tj. zabranjeno je oporučno ostavljanje nekretnina crkvenim ustanovama. Privatni posjedi su znatno manji, a imaju ih porodice uglednih zadarskih patricija i najutjecajnijih građana. Uz posjede plemićkih obitelji, postoje i mali posjedi građana, obrtnika i težaka.

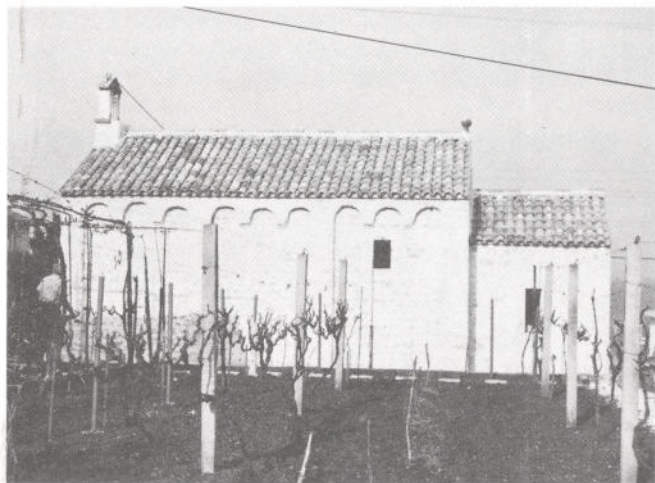
Ribolov je druga značajna privredna grana na otocima. O njemu se mnogo doznaje iz bogatog arhiva samostana S. Krševana u Zadru. Jedna od najstarijih isprava (986-999) odnosi se upravo na ribarstvo; u njoj zadarski plemići ustupaju samostanu Sv. Krševana pravo ribarenja na otoku MOLATU i u uvali TELAŠĆICA (Tilago) na Dugom otoku. I u ispravi iz 1095. g. uz prihode od solane na VRGADI (Lumbricatón) zadarski prior Drago ustupa samostanu Sv. Krševana i prihode od ribarenja. Dalje se doznaje da su ribari glavni darivaoci i obveznici davaoci dijela ulova samostanu Sv. Krševana zbog čega često dolazi i do međusobnih sporova. Sve ovo odnosi se na ulov plave ribe koji je ekonomski mnogo značajniji od ulova ostale ribe.

Na otocima se sačuvao znatan broj srednjovjekovnih spomenika čiji su naručioc i graditelji bili iz Zadra. To su skromni objekti i po dimenzijama i po ukrasu, ali po svojim karakteristikama značajni za cjelokupno primorsko graditeljstvo. Iz 9. i 10. stoljeća posebno su

interesantne dvije male crkvice: Sv. Marije u MALOM IŽU i Sv. Pelegrina u SAVRU na Dugom otoku, prva kružnog oblika, a druga pravilnog kvadrata. Slična po obliku crkvi Sv. Pelegrina bila je i crkvice Sv. Viktora (sada u ruševinama) poviše TELAŠĆICE na Dugom otoku značajna po tome što se spominje u vrlo staroj ispravi iz 986-999 (Vallis maior Sancti victoris). Crkvice pravokutnog tlocrta ima nekoliko na DUGOM OTOKU, VRGADI, UGLJANU itd., a najznačajnija je Sv. Ivana na Stivanjem polju u istočnom dijelu DUGOG OTOKA, jer se spominje u jednom od najstarijih dokumenata iz samostana Sv. Krševana, 1060. g. Od dosta velikog broja crkvice romaničkog stila najljepša je crkva Sv. Ivana u Preku ukrašena na bočnim stranama plitkim lukovima i lezenama.

Crkva sv. Pelegrina kod Savra, 9-10. st.

Crkva sv. Ivana u Preku, 12. st.

Otoci i razni lokaliteti na njima nose u ranom srednjem vijeku slavenske izvedenice romanskih i predindoevropskih imena što je dokaz da je na otocima živjelo izmiješano romansko i slavensko stanovništvo. Pretpostavlja se da je u 10. stoljeću sedamdeset posto otočkog stanovništva bilo slavenskog porijekla. To je dovelo u zabludu da su otoci pripadali hrvatskoj državi što nije bilo točno.

Car Konstantin VII Porfirogenet u svom djelu »De administrando imperio« u poglavlju »O Dalmaciji i susjednim plemenima« posebno opširno nabroja Zadarsko otočje, pa postoji mišljenje da mu je u tom dijelu pomogao netko tko je vrlo dobro poznao ovaj kraj.

Sredinom 1409. g. Venecija je kupovinom dobila Zadar u svoje vlasništvo i od te godine Zadar i njegovo područje uključuju se u sastav Mletačke Republike tj. postaju njezin prekomorski posjed — Stato da Mar. Od sada se sve odluke donose u Veneciji i zadarska Komuna više ne odlučuje o svom privrednom i društvenom razvoju. Jedan dio otoka ostaje u posjedu zadarskog distrikta, a ostali postaje državni tj. pripada mletačkoj komori. Ipak, tri najveća, najplodnija i najnapučenija otoka UGLJAN, PAŠMAN i DUGI OTOK ostaju u zadarskom distriktu.

Do sredine 16. stoljeća dalmatinski gradovi i otoci bili su sigurni od turskih brodova koji od 1570. g. počinju dopirati i do zadarskih otoka. Glavnina turske mornarice drži se južnog Jadrana. Mletačko-turski ratovi tzv. Ciparski i Kandijski (u 17. stoljeću) dugotrajni su i krvavi, a tursko prisustvo u neposrednoj blizini Zadra ostavilo je traga na zadarskom području koje u

kopnenom dijelu biva popaljeno, napuštenih polja i bez stanovništva. Na otocima dolazi do promjena novačenjem muškaraca u službu na mletačkim galijama (u odnosu na druge dalmatinske gradove i Istru Zadar je morao davati neuporedivo više veslača). Zadarski kapetan Polo Giustinian 1554. g. kaže da su otoci »il giardino alle nostre galee«. Drugi zadarski kapetan Zuan Moro upozorava da uzimanje veslača s otoka šteti prirodnom priraštaju stanovništva. Generalni providur Foscarini ističe 1572. g. da su zadarski otoci nekada, prije mletačko-turskih ratova, bili napušteni i obrađivani, a sada otkako daju mnogo ljudi u mornaricu ostali su pusti. Uza sve to iz popisa stanovništva od 1527. do 1578. g. opaža se da je broj stanovnika na otocima ipak mnogo stabilniji od kopna gdje su uvjeti života neuporedivo teži.

Na otocima uglavnom žive seljaci koji uz tuđu zemlju (veleposjednika i crkve) obrađuju i svoju, a bave se i stočarstvom i ribolovom. Često posjedovanje manjih parcela i kroz nekoliko generacija daje dijelu otočkog stanovništva neki viši društveni položaj. Nazivaju se didiči ili starodidiči. Zemljišni ugovori između vlasnika zemlje i težaka ili kmeta u 16. st. ostaju uglavnom isti kao u prethodnom razdoblju, kmet se obavezuje dati 1/4 plodova sa zemlje koju je uzeo u zakup (ždrijev), a mora ići i na tlaku tj. obavezan je pomoći i na drugoj vlasnikovoj zemlji koja se naziva zgon. U drugoj polovini 17. stoljeća odnosi se nešto mijenjaju, javlja se tzv. kmetско-kolonski odnos. Vlasnik i seljak slobodno sklapaju ugovor po kojemu je seljak dužan kultivirati zemlju i posaditi i obrađivati lozu, davati četvrtinu uroda, a ako ima kuću na gospodarevu zemljištu, davati još i kokoš i jaja. Ugovor je trajao dok traje loza koju je kolon posadio, ali se mogao raskinuti i ranije.

Stočarstvo je na otocima bilo vrlo važna privredna djelatnost. Na krševitim otočkim površinama nepodesnim za zemljoradnju držala su se brojna stada sitne stoke od koje se dobivala koža, vuna, sir i meso. Većinom je ova zemlja pripadala mletačkoj komori, a ona ju je davala u zakup i ubirala prihod. Zakupnici ovih terena bavili su se i trgovinom. Zadarska obitelj Begna imala je stada na KORNATIMA, obitelj Bartolazzi na OLIBU, a Ferra kod DRAGOVA. Važnost stočarstva za Veneciju vidi se i po tome što pastiri i čuvari stoke nisu novačeni za mletačke galije

Uzgoj maslina bio je vrlo značajan za Veneciju, pa je odredbama u 17. stoljeću nastojala obnavljati ratom uništena stabla. Forsiranjem sadnje maslina broj stabala je naglo porastao, pa je koncem 17. st. bilo viškova ulja za prodaju tj. moglo se izvoziti u Vene-

ciju. Zato je u to vrijeme skoro u svakom selu postojao mlin za masline.

Lovišta plave ribe u TELAŠČICI i na MOLATU spominju se kao glavna i najunosnija ribolovna područja u zadarskom kraju. Dolaskom Venecije povećavaju se i onako već brojna davanja otočkih ribara. Ribari s mrežama potegačama od sada moraju namiriti obaveze prema mletačkoj vlasti, zatim prema crkvi, pa osminu dati gradskim tribunima i tek ostatak zadržati sebi. Zbog toga dolazi do čestih sporova ribara iz SALI, IŽA i PAŠMANA. 1524. g. zadarski plemić Šimun Cedulini usavršava ulov srdela i dobiva od Venecije povlasticu da samo on i to za deset godina može loviti na taj način. Nije dokumentirano koji je to bio način ribolova, ali se pretpostavlja da se radi o korištenju svjetla od vatre i to u području KORNATA. Kako ovaj način ribolova postaje značajna privredna grana mletačka uprava potpomaže dugotočke ribare smanjivanjem obaveza prema zadarskoj općini i crkvi. Davanja su se odnosila na barila usoljene ribe zadarskoj općini za gradsku sirotinju. U 16. i 17. stoljeću u zadarskom arhipelagu najjači centar za plavu ribu bio je u SALIMA, ali velike obaveze u davanjima dovode do opadanja broja mreža potegača od sredine 17. do sredine 18. stoljeća.

Konfiguracija zadarske okoline uvjetovala je stalno kretanje morem između otoka i grada na kopnu. Mnogi Zadrani imali su na otocima nekretnine, pa su morali držati male brodove za prijevoz ljudi, stoke, agrarnih proizvoda. Prevezio se pijesak, drvo, kamen i vapno. Posebnog oblika bili su ribarski brodovi. Svi ovi manji tipovi brodova izgrađivali su se u seoskim brodogradilištima.

Smanjenjem broja obrtnika u gradu i na kopnu Venecija nastoji oživjeti neke obrte na otocima. Tako sredinom 17. st. osim malih brodogradilišta javljaju se kovači i zidari. Lončari iz IŽA postojali su već prije turskih ratova. Važni su i mlinovi jer su na kopnu uništeni svi osim onih kod Nina. Stalno su radila dva mlina na vjentar u MRLJANAMA i jedan na OŠLJAKU.

Razvoj vinogradarstva, maslinarstva, obnova solana i poboljšani uvjeti ribarenja potaknuli su u 17. st. pomorsku trgovinu. Zadar je bio značajni izvoznik stoke namijenjene Veneciji. U toj djelatnosti od kraja 16. st. počinje se javljati SILBA. Ovdje imaju jedrenjake srednje veličine najviše podešene za prijevoz stoke »marcere« i »kastre«. Plove na relaciji Zadar — Venecija, ali održavaju veze i s drugim jadranskim lukama, pa čak izlaze i do Sredozemnog mora. Koliko je silbljansko pomorstvo bilo razvijeno u 17. st. govori podatak da se u to vrijeme u Zadru pomorskom trgovinom bavilo 27 obitelji, a u SILBI ih je bilo čak 39. U to vrijeme javljaju se kao pomorski centri i neki drugi otoci: IŽ, OLIB, IST.

Posebni fenomen u ovim krajevima predstavljaju Senjski uskoci koji gusarskim napadima maltretiraju mletačke i turske brodove na zadarskom području od 1533 do 1617. godine kad su takozvanim Madridskim mirom morali biti raseljeni u unutrašnjost, a brodovi im zaplijeni.

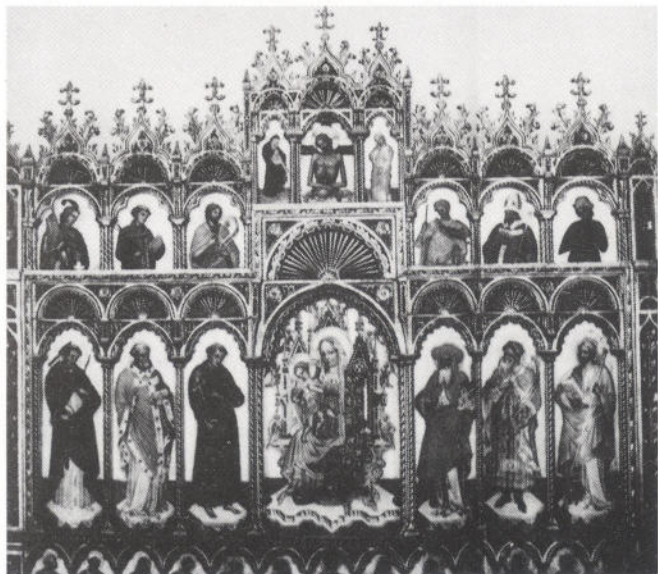
Gotička slika Bogorodice i sv. Ivana Krstitelja u Kraju, 14. st.

Započeli su napadima na turske brodove i kopno koje je bilo pod turskom vlasti. Kasnije napastuju i mletačke brodove da im se osvete što surađuju s Turcima, da bi si osigurali slobodnu plovidbu morem. Na zadarskom području zabilježeno je preko 40 uskočkih napada, ali im se pripisuje mnogo više jer je Venecija nastojala da ih što više ocрни. Međutim, iz dokumenata se doznaje da su zadarski otoci pljačkani od raznih mletačkih brodova koji su se kretali ovim dijelom Jadrana što dokazuju mnoge prijetnje Venecije posadama svojih brodova. Otimali su stoku i sjekli šume. Uskoci su napadali mletačke brodove, ali nisu nanosili štetu otočkom stanovništvu, jer se u njihovim redovima nalazio velik broj otočana koji su pobjegli s galije ili se zamjerali Veneciji.

Od spomenika arhitekture gotičkih karakteristika najljepša je crkva Sv. Kuzme i Damjana što se nalazi u

sklopu benediktinskog samostana na brdu Čokovac kod Tkona. Ima vrlo lijep portal s likom Bogorodice u luneti, a u unutrašnjosti križnorebrasti svod u svetištu. Gotičkog stila je i crkva Sv. Jerolima u UGLJANU, zatim dvije crkve: Sv. Marije u Salima i Sv. Mihovila u Zaglavu što ih je gradio zadarski graditelj Juraj Lukačević — Zavaliska. Ladanjske kuće zadarskih plemića što su bile sagrađene na otocima u blizini njihovih posjeda većim dijelom su sada u ruševinama ili znatno pregrađene. To su utvrđeni ljetnikovac liječnika Lipeusa u Ugljanu, utvrđeni dvorac Califfi (Brčić) u UGLJANU, Begna u MALOM IŽU, utvrđeni ljetnikovac obitelji Soppe u Brbinju, dvokatnica Hilarija Guerini u Salima i ljetnikovac obitelji Damiani-Vrgada u Ugljanu. Zbog raznih napada, turskih i dr. na mnogim otocima postoje utvrđene kule ili stambene kuće utvrđene puškarnicama ili drugim oblicima obrane. Mogu se nabrojati kaštel u OLIBU, kule u SILBI, puškarnice na kućama na ŠKARDI, PREMUDI, ISTU, SESTRUNJU, kaštel u MALOM IŽU, te ponovo puškarnice na kućama u SALIMA i UGLJANU.

Od spomenika slikarstva s karakteristikama gotičkog stila sačuvalo se malo primjeraka: na Ugljanu vrlo oštećeni drveni triptih nekada visoke vrijednosti, te dvije vrlo kvalitetne slike anonimnog majstora iz druge polovine 14. st. koji se upravo po jednoj od njih naziva »majstor tkonskog raspela«. To je slikano raspelo u crkvi na Čokovcu i slika Bogorodice sa Sv. Ivanom Krstiteljem u samostanu u Kraju. Posebno je vrijedan pažnje dobro sačuvani veliki poliptih s bogato izrezba-

Veliki gotički poliptih iz Ugljana, sred. 15. st.

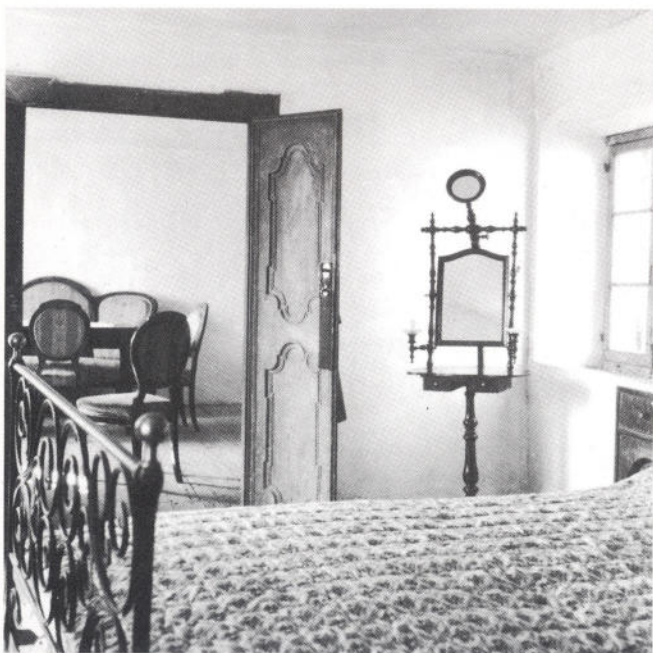
Kuća Rančić u Salima, 16. st.

Utvrđeni kaštel Begna u Malom Ižu, 16-17. st.

Barokni ljetnikovac Lantana u Sutomišćici, 17. st.

Unutrašnji prostori kuće Petricioli u Salima, 18. st.

renim zlatnim okvirom izrađen kao glavna oltarna slika za crkvu sv. Jerolima u UGLJANU oko 1440. g. Po svojim vrijednostima ulazi u kasnogotičko slikarstvo internacionalnog stila. Pretpostavlja se da ga je radio Ivan Petrov iz Milana.

Od slika renesansnih osobina sačuvane su dvije u SALIMA koje su pripadale nekom poliptihu.

Zlatarskih djela, kaleža i procesionih križeva čuva se u gotovo svim seoskim crkvama: VELOM IŽU, OLIBU, ŽMANU, BRBINJU, BOŽAVI, SOLINAMA, UGLJANU itd. Među malobrojnim primjerima drvene skulpture ističe se gotičko raspelo u BOŽAVI, jedno od najljepših primjeraka ovakve skulpture na našoj obali.

U 18. stoljeću poljoprivreda ostaje osnovno zanimanje stanovnika, ali se počinju javljati i neka nova. Seljaci ne imajući dovoljno svoje zemlje i dalje stupaju u kolonatski odnos s vlasnicima zemlje, gradskim plemstvom, crkvenim ustanovama i bogatijim građanima. Polja se obrađuju drvenim plugom i željeznim lemešom, motikom i sitnim alatom. Tek pod kraj mletačke vlasti uvoze se iz Venecije i zapadne Evrope bolji plugovi, a nabavljaju ih napredniji veleposjednici zainteresirani za bolji način obrade zemlje. Do sada je rad na zemlji bio prepušten zakupcima i gastaldima (nadzornicima), a vlasnik nije mislio na mogućnost povećavanja prihoda. Sade se vinogradi, ali proizvodnja vina je samo na razini zadovoljavanja domaćih potreba. Uz masline sade se i smokve i bajame, a posebno nakon donošenja Crimanijevog zakona 1756. g. po kojemu je obavezno sađenje voćaka na zakupljenom zemljištu. Počinje se javljati vrtlarstvo, ali samo na UGLJANU za opskrbu grada. I ovo propagira Venecija da smanji uvoz povrća iz Marki.

Stočarstvo je dobro razvijeno. Dolazi do čestih sporova, jer se događa da se pašnjaci — opće dobro — uzurpiraju i zatvaraju ogradama. Osim domaćih stada ima i stada koja su u vlasništvu gradskih patricija. Neki veleposjednici nastoje unapređivati stočarstvo.

Ribarstvom su se najviše bavili DUGOOTČANI i IŽANI. U drugoj polovini 18. st. ribari svih zadarskih otoka imali su nekoliko desetina mreža potegača, a od toga najviše SALI i UGLJAN. Lovilo se za vlastite potrebe, jer im je malo ostajalo nakon što bi namirili sve dažbine (gradu, crkvi, gradskom knezu). Viška bi bilo najviše kod lova srdela. Riba se smjela prodavati samo na gradskoj ribarnici i to uz određenu cijenu, pa se često krijumčarila u Italiju. Od 1790. nestaje ta zabrana i mjesto prodaje i cijena mogu se slobodno odrediti. Na taj način Venecija nastoji stimulirati ribare, pa je zabilježeno da se koncem 18. st. godišnje nudi 70 000 librli soljene tunjevine i 90 barila razne druge ribe.

Zadarsko otočko područje je jedno od najrazvedenijih u Dalmaciji, ali je malo iskoristilo tu svoju osobinu. Postojala su samo tri jaka pomorska centra: SILBA, IŽ i sam Zadar. Kao prvo, nije postojalo nekih jačih brodogradilišta, postojala su samo lokalnog karaktera za izradu manjih brodova (IŽ, MULINE), dok su veće brodove kupovali u Lošinju, Korčuli i Veneciji.

Portret kapetana Gašpara Mavra iz Silbe, 1751.

Brodarstvo SILBE upravo u 18. st. doživljava kulminaciju. Oživljavanjem trgovine u Zadru silbljanski brodovi vrše tranzitnu ulogu na relaciji Zadar-Venecija. Uglavnom su to bili jedrenjaci srednje veličine za prijevoz stoke (volova i ovaca) što je donosilo vrlo veliku dobit. Silbljanska flota se od 1756. g. sve više povećava, pa se trgovina obavlja i s drugim gradovima (Split, Trogir) i idu do luka Napuljskog kraljevstva i papinske države a zaustavljaju se i u lukama Hrvatskog primorja. Javlja se profesija kapetana, koji plove i na tuđim brodovima,

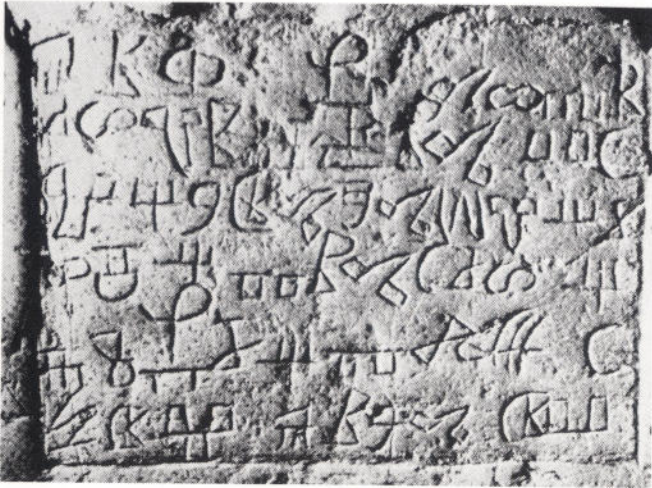
te postaju vrlo cijenjeni kao sposobni i hrabri. Sa Silbe se regrutiraju i mornari, 1744. g. na Silbi je bilo 163, a 1753. g. 196 mornara, ne računajući vlasnike brodova i kapetane. To znači da je brodarstvo Silbe predstavljalo oko 80 posto zadarske trgovačke mornarice. To dovodi do dizanja standarda silbljanskih obitelji, kulture stanovanja, gradnje crkava, kupovine kuća u Silbi i Zadru, kupovine imanja i posudbe novca.

Drugi pomorski centar je IŽ. Ižani su prevozili domaću i tuđu robu cijelo 18. st. na relaciji Zadar-Venecija. Obitelji su Draškov, Banić, Toman, Strgačić, Vojvodić. Koncem stoljeća su plovidbu proširili na cijelu dalmatinsku obalu i počeli prelaziti Jadran. I oni ulažu u nekretnine na IŽU i u Zadru, a vode i kreditne poslove. Također i stanovnici OLIBA, PREMUDE i ISTA počeli su se profesionalno baviti brodarstvom. Na ISTU je bilo na primjer sedam brodovlasnika. Na nekim drugim otocima, UGLJANU, PAŠMANU također je bilo vlasnika manjih brodova, ali su više služili za povezivanje s gradom i drugim otocima.

U 18. st. osim agrarnih obaveza postojale su i brojne druge obaveze prema državi koje su se isto zvale tlaka (javni radovi, gradnja cesta, prijevoz vojske, prijevoz i davanje sijena, vađenje pijeska i kamena). Brodari su morali prevoziti, a ostali raditi u kamenolomima. Kako su svi kamenolomi bili na otocima, tlaka je zahvaćala samo otočane (UGLJAN, PREMUDA, SESTRUNJ). Radilo se besplatno ili za vrlo malu naknadu.

U arhitekturi 18. stoljeća nema nekih značajnih objekata. Sagrađeno je nekoliko jednostavnih seoskih crkava u KALIMA, KUKLJICI, PREKU, a u obradi drveta uz nekoliko drvenih oltara s prizvukom rustične umjetnosti treba spomenuti dvanaest drvenih vratnica u kući Petricioli u SALIMA. Primjera slikarstva prosječne ili nešto veće vrijednosti nalazi se na svim otocima, a treba istaknuti nekoliko oltarnih pala u SILBI s interesantnim portretima silbljanskih kapetana i parona.

Glagoljica je posebno pismo namijenjeno isključivo slavenskom jeziku. Smatra se da ju je izumio koncem 9. stoljeća Sv. Ćiril u želji da prevede crkvene knjige na slavenski jezik. U našim krajevima održava se cijelo jedno tisućljeće — od 9. do 19. st. Svoj put započela je u Makedoniji (10-13. st.), preko Istre i Hrvatskog primorja (14-18. st.) do zadarskih otoka gdje se najduže zadržala (od 15-19. st.). Nalazi se zabilježena na kamenim spomenicima: natpisi na crkvama, nadgrobnim pločama i kućnim nadvratnicima, te crkvenim knjigama: matice krštenih, vjenčanih, umrlih, popis stanovništva, madrikule bratovština i ljetopisi. zapisivali su ih župnici glagoljaši koji su služili misu na slavenskom jeziku. Mletačka vlast nije branila pisanje glagoljicom nego je čak držala u svojim kancelarijama

Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči u Salima, 1582.

činovnika koji je znao hrvatski i glagoljsko pismo. Tako je vlast preko župnika održavala kontakt s pukom. Ni nove vlasti: prva austrijska, francuska i druga austrijska nisu bile protiv glagoljanja do konca 19. st. Tek sa nove školske reforme tj. ukidanje sjemeništa Zmajević u Zadru i formiranje novog latinskog centralnog sjemeništa, također u Zadru, naškodile tom slavenskom pismu. Novo svećenstvo služi misu na latinskom jeziku i glagoljanje se zadržava samo tamo gdje su još služili stari svećenici.

Mirom u Campo Formiju 17. 10. 1797. završen je rat između Napoleona i Austrije. Tog dana Venecija prestaje postojati kao država, a njezin teritorij istočno od rijeke Adige pripadne Austriji. Tako Zadar i zadarski otoci dolaze pod novu vlast. Pad Venecije izaziva kaotično stanje u Dalmaciji. Sve društvene klase opiru se francuskim idejama, seljaci žele ukidanje privilegija tj. rješavanje agrarnog pitanja između zemljoposjednika i zemljoradnika. Sve klase žele doći pod austrijsku carsku vlast, da se kao nekada pod ugarskom krunom ujedinje s Hrvatskom. Međutim austrijska vlast ne misli tako i uvrštava Dalmaciju u red habsburških nasljednih zemalja odbijajući sjedinjenje s Ugarskom.

U mnogočemu zaostala Dalmacija se teško može uklopiti u sistem austrijske uprave. Za osam godina smijenilo se nekoliko carskih komesara, a pokrajina je u stalnoj ekonomskoj krizi. Jadranom haraju gusari — krijumčari. Prekida se trgovina s Venecijom i ostalom Italijom što osiromašuje otočko stanovništvo. Austrija nastoji poboljšati agrarno pitanje u Dalmaciji i dolazi na ideju naseljavanja novog stanovništva iz austrijskih

zemalja što nije realizirano zbog otpora zemljoposjednika. Seljaci odbijaju napredne poljoprivredne savjete, pa vlast dolazi na novu ideju, da razvije industriju, trgovinu i obnovi trgovačku mornaricu.

Požunskim mirom 1805. g. Napoleon dobiva sve mletačke posjede uključujući i Dalmaciju. Tako se po malo ostvaruje njegova ideja da ujedini cijelu Evropu u jedinstvenu političko-ekonomsku zajednicu. Jedini mu je neprijatelj Engleska, te određuje kontinentalnu blokadu protiv Engleza koja traje sve do 1815. g. Za uzvrat tome engleski i saveznički ruski brodovi vrše pomorsku blokadu i ometaju svako kretanje po moru sprečavajući opskrbu primorskih mjesta. Osim ratnim brodovima gusare na malim zaplijenjenim brodovima, Tilzitskim mirom 1807. ruski brodovi se povlače s Jadrana jer prestaje njihovo neprijateljstvo prema Francuzima, a Englezi nastavljaju. Zabilježeni su okršaji kod MURTERA, u Luci ISTA i na MOLATU.

Napoleon vidi u Dalmaciji samo strateško uporište na moru i pomorski put prema istoku. Zato je u vojnom pogledu veže za Francusku, a građansku upravu spaja s Kraljevinom Italijom i imenuje po starom mletačkom običaju »generalnog providura«. Na to mjesto stavlja Talijana Vincenza Dandolo, naučnika zagrijanog za napredne francuske ideje. Uz kemijske znanosti zainteresiran je za unapređenje poljoprivrede, stočarstva i racionalne ekonomije. Stanovništvo je nepovjerljivo prema novoj vlasti, izbjegava odlazak u vojsku i ne prima nove reforme. Dandolo reorganizira upravu, sudstvo i školstvo. Pokrajinu dijeli na četiri okruga (zadarski, šibenski, splitski i makarski), ove na kotare ili kantone, a kotare na općine, gradske i seoske. Svaka od ovih institucija ima svoje delegate. Sudstvo se reformira po francuskim zakonima, ali zbog konzervativne sredine teško se provodi.

Agrarna reforma također ne uspijeva. Iako je Dandolo uspio ukinuti Grimanijev zakon od 1756. po kojemu seljaci nasljeđuju pravo obrađivanja zemlje, ali nisu njezini vlasnici. Po Danolu seljaci ne moraju više davati desetinu bivšem vlasniku, nego će u toj vrijednosti plaćati državi porez, a zemlju koju obrađuju mogu prodavati i zaduživati. To dovodi do pojave lihvara i špekulanata, seljaci se ne snalaze i ostaju bez zemlje.

Literatura

1. Š. Batović, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, zbornik, Zadar, 1974.
2. R. Katičić, Liburnski otoci kod antičkih pisaca, Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974. g.

3. M. Suić, Zadarski otoci u antici, Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.
4. M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 1976.
5. M. Suić, Zadar u starom vijeku, Zadar, 1981.
6. N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u Srednjem vijeku, Zadar 1976.
7. I. Petricioli, Građevni i umjetnički spomenici srednjega vijeka na Zadarskim otocima, Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.
8. V. Cvitanović, Glagoljica na Zadarskim otocima, Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.
9. B. Fučić, Glagoljski natpisi, Zagreb, 1982.
10. S. Kovačić, Glagoljanje i glagoljaši u Srednjoj Dalmaciji (1835-1848) Dalmacija u narodnom preporodu, zbornik, Zadar, 1987.
11. D. Božić-Božančić, Život u Dalmaciji u 17. i 18. st., Split, 1986.
12. A.R. Filipi, Senjski uskoci i zadarsko područje, Pomorski zbornik br. 2, Zadar, 1964.
13. J. Basioli, Ribarstvo na Zadarskom području u prošlosti, Zadarsko otočje, zbornik, Zadar, 1974.
14. T. Raukar, I. Petricioli, F. Švelec, Š. Peričić, Zadar pod mletačkom upravom, Zadar, 1987.
15. P. Starešina, Pomorstvo Silbe, Zadar, 1971.
16. B. Kojić, Povijest Jadranskog pomorstva, Zagreb, 1975.
17. B. Sambrailo, O postanku Dandolova dekreta o ribarstvu, Pomorski zbornik br. 6, Zadar, 1968.
18. V. Maštrović, Gusari u Dalmaciji u vrijeme ruske blokade Francuza u god. 1806. i 1807, Pomorski zbornik br. 2, Zadar, 1964.
19. V. Maštrović, Gusarenje kao efikasni faktor engleske blokade Francuza u Dalmaciji od 1808. do 1810. god., Pomorski zbornik br. 8, Zadar, 1970.

Antun Travirka

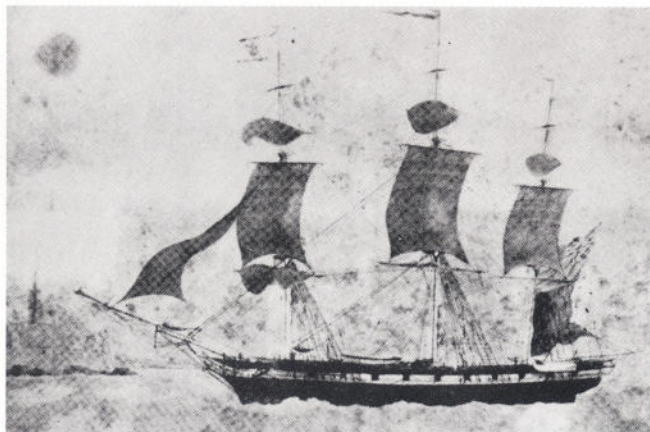
Prilike na zadarskim otocima u razdoblju od 1813-1940.

Razdoblje austrijske uprave nad Dalmacijom, naročito nakon ustavne reforme 1860-tih godina, karakteriziraju značajne promjene u životu otočkog stanovništva zadarskog arhipelaga.

Jedna od osnovnih značajki prilika u Dalmaciji jest relativna stabilnost života uvjetovana dugotrajnim mirnim periodom i relativno stabilnim granicama, posebno onoj prema Otomanskom carstvu. Tako je nestalo onih razloga zbog kojih se stanovništvo stoljećima selilo s kopna na otoke.

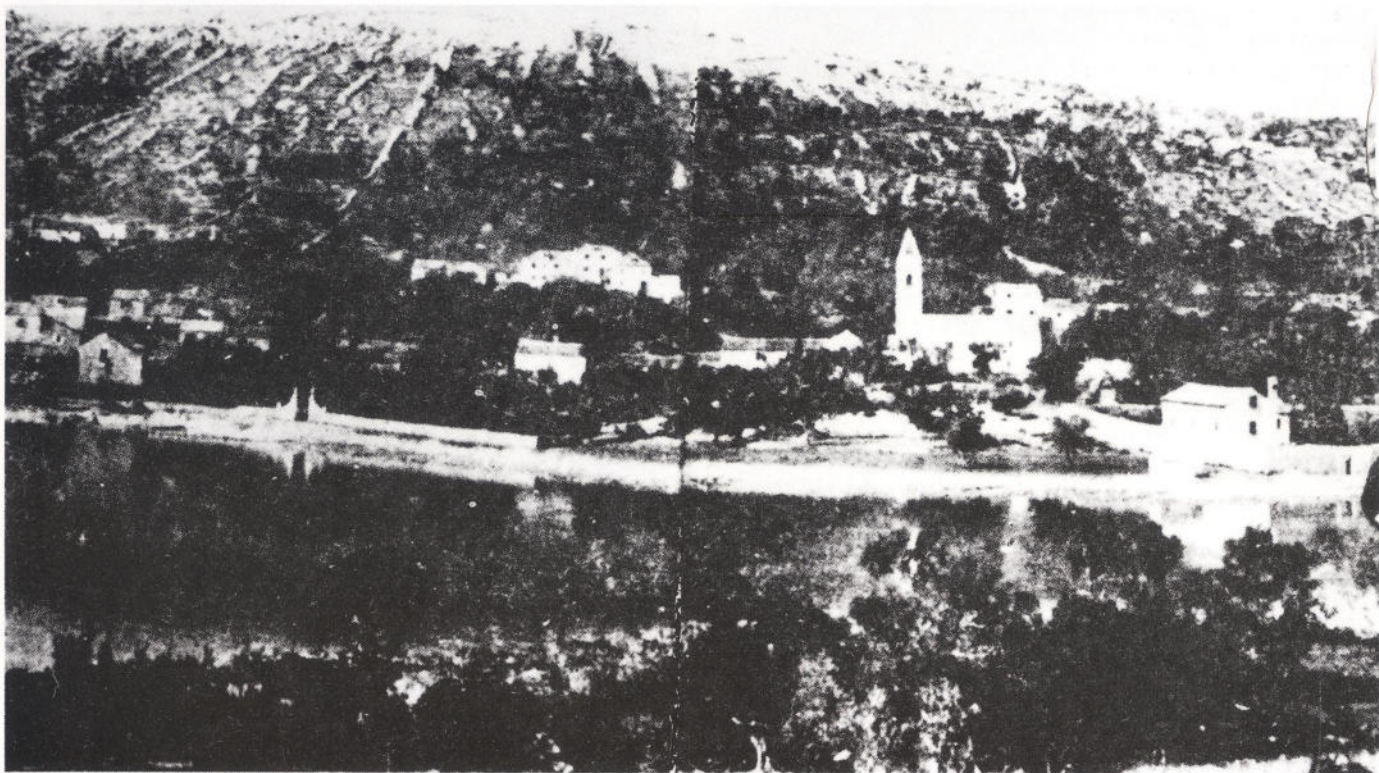
Zadar kao značajno regionalno središte koje je u najvećoj mjeri apsorbiralo proizvodnju dobara na otocima, kao i proizvodnja okrenuta udaljenijim tržištima, najznačajniji su faktori koji su utjecali da se broj stanovnika na bližim otocima, kao i u jačim lokalnim proizvodnim središtima znatno povećao, dok na udaljenijim otocima možemo utvrditi pad broja stanovnika.

Većina obradivog tla je u vlasništvu veleposjednika, te se u gotovo cijelom razdoblju 19. stoljeća na zadarskim otocima zadržao sistem kolonatskih odnosa. Pojedini otoci otkupili su se od kmetstva tek u razdoblju od 1890-1905.

Nava »L Utilita« iz 1813, vlasništvo braće Brnetić iz Silbe

Poljoprivredna je proizvodnja tradicijski ostala i dalje glavno zanimanje otočkog stanovništva, ali se njena struktura, posebno krajem 19. stoljeća bitno promijenila. Proizvodnja žitarica je znatno reducirana, dok su vinogradarstvo, maslinarstvo, povrtlarstvo, te proizvodnja sira, mlijeka i vune postali znatno konjunktur-

Dragutin Parčić, fotografija Preka iz 1862.

niji oblici proizvodnje. Poljoprivreda se posebno početkom 20. stoljeća, od ekstenzivne prirodne proizvodnje orijentira na intenzivnije oblike gajenja pojedinih kultura s intencijom stvaranja tržnih viškova za potrebe sve šireg i receptivnijeg tržišta.

Velike epidemije pepelnice, filoksera i peronospora koje su zahvatile mediteranske vinograde u posljednjim dekadama 19. stoljeća dobrim su dijelom uništile vinogradarsku proizvodnju. Zapuštanju vinograda pridonijela je dijelom i austro-ugarska administracija redukcijom izvoza i favoriziranjem talijanskih vina na vlastitom teritoriju.

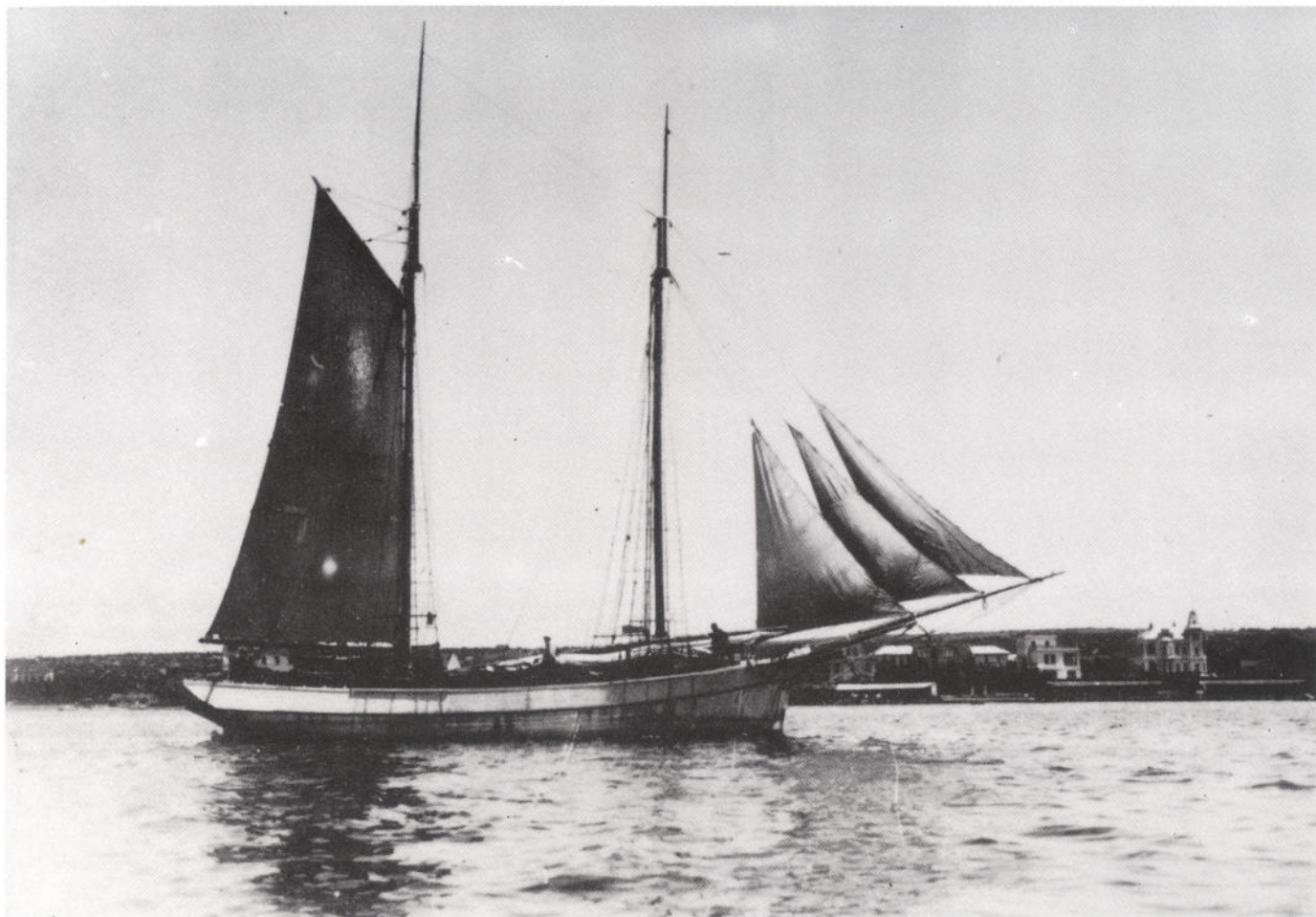
Tek početkom 20. stoljeća Austrija je poduzela značajnije mjere za unapređenje poljoprivredne proizvodnje u Dalmaciji, kada dolazi do obnove vinogradarstva na suvremenijim osnovama, te posebno uzgoja maslina i proizvodnje finog jestivog ulja.

Nastojanja da se regenerira stočni fond, posebno ovčarstvo, metodama križanja pasmina nije dala značajnijih rezultata, ali su pojedini zadarski otoci ipak ostali značajni proizvođači visokokvalitetnih sireva i vune, posebno Olib, Silba i Molat.

Zbog povećanih receptivnih mogućnosti tržišta, naročito Zadra kao razvijenog trgovačkog središta, na bližim se otocima, posebno na Ugljanu počinju intenzivno uzgajati povrtlarske kulture.

Ribarstvo kao privredna grana zadržalo je svoj značaj i u 19. stoljeću, posebno u mjestima Sali, Mali Iž i Kali, dok se u drugim otočkim mjestima razvijalo kao dopunska djelatnost.

Tehnologija lova male plave ribe unapređena je koncem stoljeća novim konstrukcijama ribarskih alata i metoda ribolova. Ovdje prvenstveno mislimo na mreže plivarice, te primjenu nove acetilenske svjetiljke u

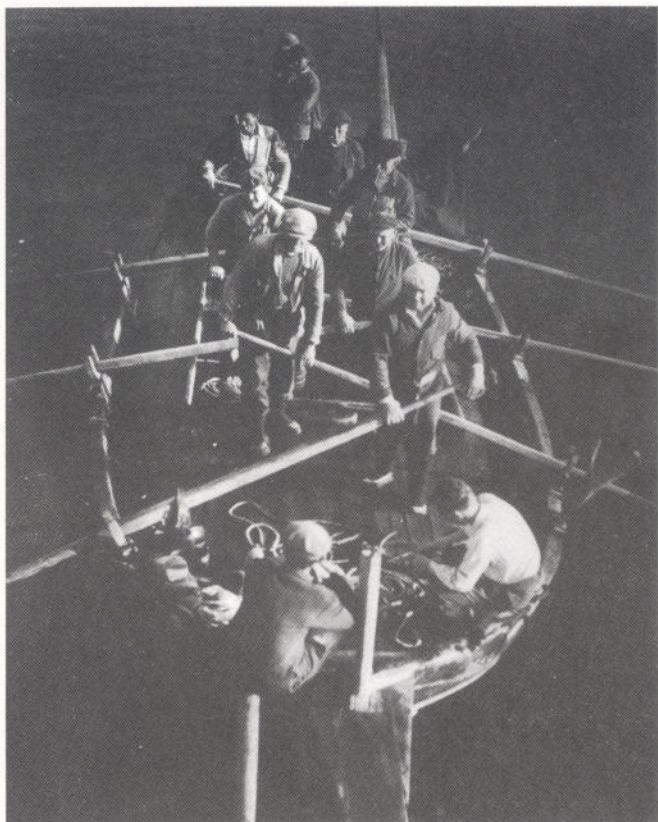
Zvonimir Novaković, Jedrenjak pred Zadrom, oko 1910.

opremi brodova-svječarica. Soljenje ribe je u cijelom promatranom razdoblju predstavljalo glavni način prerade, što nije bilo svrsishodno. Početkom stoljeća utemeljeni su u Salima (1905) i u Silbi (1909) prvi industrijski pogoni za preradu ribe koji su osim industrijskih oblika soljenja ribe proizvodili i velike količine ribljih konzervi. Obje ove tvornice su nastale u periodu naglog razvitka prerađivačke industrije na našoj obali.

Radi nabave pojedinih poljoprivrednih potrepština, intenziviranja proizvodnje, uskladištenja i boljeg plasmana poljoprivrednih proizvoda i roba, na zadarskim se otocima koncem stoljeća osnivaju brojne proizvodne i opskrbe zadruga. Zadrugarstvo na zadarskim otocima bilo je vrlo dobro razvijeno i predstavljalo značajan

napredak u organiziranju proizvodnje i povećanju životnog standarda otočkih žitelja. Prvih godina ovog stoljeća na zadarskim otocima bilo je organizirano 29 različitih zadruga.

Stanovnici zadarskih otoka su se u lokalnim okvirima oduvijek bavili pomorstvom. Za sve otočane je pomorstvo, osobito mala obalna plovidba, bila važna privredna grana. Silbljansko pomorstvo, toliko značajno u XVII i XVIII stoljeću uslijed izmijenjenih je prilika potpuno stagniralo, dok su se Silbljani kao profesionalni pomorci uglavnom zapošljavali na brodovima većih brodskih kompanija, posebno Austrijskog Lloydja iz Trsta.

Iška ribarica

U 19. stoljeću, a naročito početkom dvadesetog mjesa Ist, Veli Iž, Molat i Olib učestvuju u formiranju **znatne vlastite flote obalnih jedrenjaka**, dok u periodu između dva rata ova otočka mjesta imaju najveću flotu motornih jedrenjaka na Jadranu. I druga otočka mjesta pokazuju interes za pomorska zvanja, pa tako u vremenu oko 1920. imamo na području zadarskih otoka više od 1000 profesionalnih pomoraca.

Uz krize konjunktura nekih **poljoprivrednih kultura**, posebno krizu vinogradarstva vezuje se sve intenzivnija ekonomska migracija otočkog stanovništva. Industrijska revolucija u razvijenom svijetu uvjetovala je veliku potražnju za radnom snagom, pa u posljednjoj četvrti 19. stoljeća i početkom 20. st. registriamo veliki val ekonomske migracije otočkog stanovništva, ponajviše u prekomorske zemlje. Konjunktura nekih poljoprivrednih kultura, ekonomska snaga pomorstva, kao i iseljenički **financijski kapital** znatno su pridobili povećanju standarda dijela otočkog stanovništva, što je rezultiralo kupovinom nove obradive zemlje na kopnu, te nekretnina u samom Zadru, kao i u drugim dalmatinskim gradovima,

Osnivanje Jugoslavenske čitaonice u Velom Ižu 1918.

pa je tako došlo do djelimične urbanizacije otočkog stanovništva. S druge strane, narasle potrebe standarda dovele su do uvođenja pojedinih obrta u otočka središta.

Veze otoka s gradskim središtem se sve više intenziviraju, o čemu svjedoči izgradnja **pristaništa**, lučkih uređaja i pomorske signalizacije u većini otočkih mjesta, te uvođenjem (konceom 19. st.) redovnih parobrodarskih linija. U mnogim se otočkim mjestima već vrlo rano osnivaju poštanski uredi (Silba 1847, Sali 1867, Molat 1872, a ostala mjesta oko 1895).

U posljednjim decenijama prošlog stoljeća bilježimo intenzivan razvoj osnovnog školstva. 1880. je na zadarskim otocima bilo 13,1910.—29, a 1938 čak 40 osnovnih škola, što je neosporno utjecalo na kvalitetu življenja otočkog stanovništva. Podizanjem društvenog standarda intenzivira se i društveni život i osnivaju brojna kulturno prosvjetna društva i čitaonice. Početkom ovog stoljeća registrirano je na zadarskim otocima čak 19 prosvjetnih društava i čitaonica.

Politički život na otocima je u znaku općih dalmatinskih političkih kretanja nastalih nakon uspostave ustavnosti u Austriji, a koji se manifestiraju u antagonizmu narodnjaka i autonomaša. Potkraj 19. st. zapažamo u Dalmaciji prve pojave socijalističkih ideja, pa tako je u Kukljici 1898. formirana prva seoska socijalistička grupa.

Ono što najviše karakterizira period između dva rata jest potpadanje Zadra pod talijansku upravu, čime je zadarsko otočje ostalo bez svog logičkog ekonomskog, društvenog, administrativnog i političkog središta. U takvim se izmijenjenim prilikama Preko formira kao novo kotarsko središte sa svim prerogativima centra državne uprave. U uvjetima relativne stagnacije dolazi do veće cirkulacije stanovništva radi plasmana i nabave roba na udaljenijim tržištima. Ekonomska je emigracija u ovom

vremenu vrlo velika. Razdoblje je karakteristično i po tome što se u raznim primorskim centrima, ali i na sveučilištima školuje sve veći broj otočke mladeži. Zamjetna je sve intenzivnija cirkulacija naprednih ideja, a krajem tridesetih godina napredni radnički pokret dobiva i organizirane oblike, pa je tako 1937. u Velom Ižu formirana i prva organizacija KPJ.

Literatura:

1. Dinko Foretić, Otoci Zadarskog arhipelaga u vremenu od 1860. do 1940, Zbornik zadarsko otočje, Zadar 1975, str. 209-231
2. Jordan Jelić, Osnovne karakteristike društvenih i kulturnih promjena u selima **zadarske** regije, »Zadarska revija« br. 6, Zadr 1969, str. 571-598.
3. Boris Jurić, Privredne prilike u zadarskoj okolini između dva rata, »Zadarska revija« br. 1/1967, sv. 6
4. Petar Lorini, Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, Beč 1903.
5. Dr. Ivo Rubić, Naši otoci na Jadranu, Split 1952.
6. Stanko Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955.
7. Petar Starešina, Pomorstvo Silbe, Zadar 1971.

Valentin Uranija

Zadarski otoci u narodnooslobodilačkoj borbi

U toku drugog svjetskog rata stanovnici su zadarskih otoka proživjeli jedno od najtežih razdoblja svoje burne i složene prošlosti.

U kratkotrajnom aprilskom ratu 1941. kada su fašistička Italija i nacistička Njemačka okupirale i raskomdale Kraljevinu Jugoslaviju, zadarski su otoci okupirani 12. travnja od talijanske vojske. Uslijedila je aneksija i uspostava talijanskih organa vlasti.

Gotovo stopostotno hrvatsko stanovništvo bilo je potčinjeno talijanskoj imperijalnoj sili. Unaprijed pripremljen čitav jedan sistem potalijančivanja ili pak istrebljenja otočana ubrzo je bio u funkciji. Ali, otočani, kao i ostali žitelji Dalmacije i Jugoslavije, nisu priznavali okupatorsku vlast. Napušteni od svih vođa građanskih stranaka, prihvatili su poziv Komunističke partije Jugoslavije.

U borbi za slobodu i novo društveno i državno uređenje, otočani su dali veliki prilog. Nesebično. Borili su se još 1941. u Lici, potom širom zemlje, u gotovo svim presudnim bitkama, u redovima partizanskih odreda i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, pod vrhovnom komandom Josipa Broza Tita. Prvi partizanski odred sa zadarskih otoka formiran je na otočiću Maslinovcu i 6/7. XII 1941. krenuo za Liku, gdje se uključio u III četu Bataljona »Marko Orešković«, stvarajući i pronoseći bratstvo i jedinstvo između Hrvata i

Klub pomoraca Jugoslavije u New Yorku

Maloiški ustanici, rujna 1942, na vodičkom terenu

Srba, u najtežim danima. Prvi je vojnik poginuo 6. IV 1941. na stražarskom mjestu u Beogradu (Mikecin, Ug-ljan), prvi je partizan pao srpnja 1941. u Smederevskoj Palanci (Marcel Mezić), među prvim srpskim ustanicima, a posljednji su pali u svibnju 1945, kod Trsta i Ilirske Bistrice.

Od brojnih znanih i neznanih junaka spomenimo desetogodišnju djevojčicu Asju Petričić koja je s majkom bolničarkom nestala na Zelengori u čuvenoj bici na Sutjesci gdje je palo 65 njenih mještana Malojšana. I iz mnoštva junaštva iz ljutih bitaka, izrastao je kao iz legende jedan lik otočanina — Ante Banina iz Velog Iža, predratni radnik i komunista, organizator Čelije KPJ u Zadru, neustrašivi borac i vrstan komandant, koji će

poslije rata predvoditi u stroju, pred svojim Vrhovnim komandantom Titom, narodne heroje Jugoslavije.

Gotovo cjelokupno stanovništvo zadarskih otoka aktivno je sudjelovalo ili pak simpatiziralo narodnooslobodilački pokret Još od jeseni 1941. organiziraju se prve klice nove, narodne vlasti — odbori narodne pomoći. Od početka 1942. osnivaju se narodnooslobodilački odbori (NOO) u selima i mjestima, pa općinski NOO-i i Kotarski NOO Preko odnosno Kotarski NOO Biograd na moru za otoke Pašman, Vrgadu i Vir.

U oslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju žitelje zadarskih otoka povelili su komunisti, njih 51 član KPJ i stotinjak skojevaca (Savez komunističke omladine Jugoslavije).

Patrolni čamci Mornarice NOVJ u vožnji pred Zadrom, ožujak 1945.

Evo nekoliko ilustrativnih podataka o zadarskim otocima koji su bili u sastavu kotara Preko: u NOVJ 3.239 boraca, 139 strijeljanih, 254 u zatvoru, 1416 u koncentracionim logorima. Talijani su zapalili 291 obiteljsku zgradu, spalivši čitava naselja Savar i Malu Ravu. Okupatori su počinili i veliku materijalnu štetu. Razbije-no je i zapaljeno stotine ribarskih čamaca i brodova, opljačkana je velika količina pokretne imovine.

U nizu represivnih mjera, talijanske su vlasti bile osnovale tri koncentraciona logora, i to na: Ošljaku, Molatu i Ugljanu.

Svi zadarski otoci bili su značajne baze NOP-a.

Posebno su značajni bili Dugi otok, Pašman, Iž, Rava, Ugljan, Molat, Ist, Vir i Vrgada. Na Dugom je otoku od kolovoza 1941. bila jedna od najznačajnijih partizanskih baza — Partizanski logor. Tu je djelovala i partizanska tiskara (zvana tehnika).

Literatura:

1. Zbornik 4 Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1978.
2. Zbornik Zadarsko otočje, Narodni muzej, Zadar 1974.
3. Zbornik 1/1984. i 2/1986. Zadar i zadarsko područje u NOB i socijalističkoj izgradnji, Zadar, Općinska konferencija SSRNH

Ribarska flota iz Kali u matičnoj luci

Vladimir Alavanja

Zadarski otoci od kraja rata do danas

Zadarski otoci kao i ostali otoci naše zemlje dočekali su kraj rata u dosta teškoj situaciji. Dio stanovništva je tokom rata nastradao bilo kao borci partizani ili kao civilne žrtve rata, dio se nalazio još po logorima u Njemačkoj i Italiji i drugdje, dio u izbjegličkim logorima (El Shat). Mnogi su borci ostali kao aktivni vojnici kadar u JNA, dio se odmah priključio izgradnji zemlje putem omladinskih radnih akcija. Nekoliko sela bilo je spaljeno (Rava, Savar). Brodovlje je tokom rata pretvoreno u borbene brodove, vojne transportere, za održavanje partizanskih pomorskih veza. Dio je namjerno oštećen da ne posluži okupatoru a preostali dio brodovlja tražio je hitni remont uslijed istrošenosti i ne-

adekvatnog održavanja tokom rata.

Društveno-politički život je dobio veliki zamah, nastavljajući aktivnosti iz rata.

Na svim otocima se nastavlja tradicionalna proizvodnja. Formiraju se, kao i drugdje u Jugoslaviji, opće poljoprivredne zadruge koje postaju okosnica ekonomskog života sela (1951. na zadarskim otocima su 34 opće poljoprivredne zadruge). Neke zadruge se specijaliziraju pa imamo ribarske, maslinarske i ovčarske zadruge. Preko općih poljoprivrednih zadruga a u suradnji s narodnim odborima vrši se obavezni i slobodan otkup poljoprivrednih proizvoda. Provodi se i plan proizvodnje u okviru 5-godišnjeg plana. Preko OPZ po-

Josip Broz Tito u Molatu 3. VIII 1953.

kušava se unaprijediti poljoprivredna proizvodnja ribarstvo i stočarstvo. Po preporuci tadašnjih stručnjaka i potreba zadovoljavanja prerađivačke industrije, počinju se saditi duhan, lavanda, buhač, kapara pa čak i pamuk. Pokušavaju se mijenjati vrste maslina oblice (često sterilne) s lastovkom, levantkinjom a zadruga se opremaju s nekoliko modernijih presa gdje je iskorištenost maslina veća (oko 17 posto umjesto oko 12 posto). Nastoji se domaća ovca pramenka miješati s karakul ovcom - takozvana karakulizacija (npr. na ovčarskoj zadružnoj farmi Silbe i Oliba). Formira se 1951. Kotarski zadružni savez-otoci, osniva se specijalizirano

poduzeće za snabdijevanje i otkup u poljoprivrednim zadrugama »Jedinstvo«. Nekoliko godina kasnije, 1956. godine, osnovana je Zadružna banka da financijski prati razvoj zadruga a formiraju se i specijalizirani zadružni savezi (vočarsko-vinogradarski, ratarsko-stočarski itd.). Unatoč tih mjera i niz proklamacija i planova, poljoprivreda na otocima stagnira, a opće poljoprivredne zadruge sve više se bave samo trgovinom, ugostiteljstvom, zanatskim uslugama, a samo manjim dijelom poljoprivredno-stočarskom proizvodnjom i otkupom poljoprivrednih proizvoda. Ugostiteljstvo a kasnije i turizam postat će osnovna djelatnost niz OPZ kao npr. poljo-

Most između kopna i otoka Vira

privredne zadruge u Kukljici (koja danas raspolaže sa 1500 turističkih ležajeva i niz pratećih objekata), u Preku. Formira se poduzeće »Saharun« u Božavi (1962. pripojeno Turisthotelu a danas članica SOUR JTP).

Uz poljoprivredu i stočarstvo na otocima nastavljaju s radom brodogradilišta za remont i izgradnju manjih brodova, kao što su u mjestima Iž Veli, Sali, Kukljica a imamo i niz privatnih brodograditelja. Obnavlja se ribarska privreda Kali. Flotilu popunjavaju izgrađenim kočarima u brodogradilištu u Zadru (ovo brodogradilište do 1954. izgradilo je 7 velikih kočarica), Sali koji odmah obnavljaju i proširuju tvornicu za preradu ribe »Neptun« kasnije »Mardešić« koji danas zapošljava 450 radnika.

Stanovništvo se zapošljava u ranije tradicionalnom zanimanju pomorstvu u obnovljenoj floti Jugolinije, Jad-

rolinije, Atlantske plovidbe a pogotovo osnivanjem (1956) brodarkog poduzeća »Zadar« danas Jugoslavenske tankerske plovidbe (1340 zaposlenih).

Priključenjem matici zemlji Zadar postaje za otočane ponovno Grad. Otočani među prvima čiste ruševine Grada, osposobljavaju njegove porušene ili oštećene industrijske pogone (tvornice: duhana, likera, mreža, konopa i užadi), odlaze u njegove novoosnovane srednje i zanatske škole a dio preuzima udio u upravno-pravnim, administrativnim, sudskim i političkim poslovima Zadra.

Stanovništvo otoka sve više napušta svoja sela i odlazi u industrijske centre u drugoj polovini 50-tih godina, prvenstveno u Zadar gdje se otvaraju nove tvornice (Tekstilni kombinat »Boris Kidrič«, Tvornica šivaćih strojeva »Vlado Bagat«, proširuju pogoni RO »Ma-

Izgradnja ceste na Dugom otoku

raska« gradi Adria itd.). Otočani privučeni sigurnijom zaradom, ugodnijim urbanim životom, zdravstveno-socijalnim osiguranjem, mogućnošću daljnjeg školovanja sebe djece, kulturom, sportom, zabavom itd. kontinuirano do danas napuštaju otoke (što se može pratiti preko popisa stanovništva 1948, 1953, 1961, 1971, 1981). Oni odlaze prvenstveno u Zadar, primorske gradove i diljem Jugoslavije.

Dio stanovništva je otiašo u ekonomsku emigraciju 50-tih godina u prekoceanske zemlje (Amerika, Australija, Kanada) uglavnom kod svojih očeva, braće, stričeva, rođaka koji su ih neposredno poslije rata ekonomski svesrdno pomagali. Šezdesetih godina, kada je zapadna Evropa možemo reći vapila za radnom snagom, dio stanovništva odlazi u ekonomsku emigraciju u te zemlje. Ovaj proces za sada još nije zaustavljen, unatoč

poboljšanju standarda života na otocima. Elektrifikacija otoka započeta 1956. postavljanjem 10 kilovoltnog kabela Zadar-Preko, izgradnjom desetak zdravstvenih ambulanti, izgradnjom nekoliko novih škola, izgradnjom asfaltne ceste preko Ugljana i Pašmana i mosta koji povezuje ove otoke a morski prolaz Ždrjelac smanjuje vrijeme putovanja prema otocima Ižu, Ravi i Dugom otoku. Izgrađena je asfaltna cesta preko otoka Vira koji je mostom spojen na kopno. Izgrađena je solidna PTT mreža sa automatskim centralama (radijska PTT mreža, kabela, VF mreža) a starija omnibus mreža uglavnom je napuštena ili služi kao pomoćna. Zadarski otoci danas raspolažu sa preko 2500 telefonskih priključaka. Proširena je trgovačka mreža prehrambene i tehničke robe i ima preko 60 prodavaonica. Vodoopskrba je osigurana brodovima vodonoscima (nekad m/b »Vez«, danas »Bo-

Hoteli u Božavi

kanjac«, »Zrmanja« a po potrebi interveniraju i brodovi JRM). Izgrađeno je mnogo privatnih cisterni a voda se dovozi autocisternama. Postavljena je vodovodna cijev od Zadra do otoka Ugljana, a u toku je izgradnja glavnog voda od Lukorana prema Kukljici, dok se vrše radovi da Sali dobiju vodu iz jezera u saljskom polju. Postoje detaljniji planovi i programi vodovodizacije cijelog zadarskog otočja.

Upotreba strojeva u poljoprivredi (motokultivatori, motorne pumpe, kosilice) za sada nije povećalo poljoprivrednu proizvodnju ali je u njoj došlo do bitnih promjena jer se vrlo malo sade žitarice, i neke sočivice (bob, učjak). Maslinarstvo koje je dobrim dijelom zapušteno 60. i 70-godina zbog jeftinijih drugih biljnih rafiniranih ulja, stradanjem maslina nakon velike zime

1956. nekim bolestima masline, napadima maslinove mušice itd. povoljnijim tržišnim uvjetima i usmjerenom društvenom akcijom lagano se obnavlja i to na najsuvremenijim principima čiji je ogledni primjer maslinik zasađen u okviru programa FAO u Preku. Došlo je i do daljnje modernizacije uljara u Preku, Kalima, Salima. Na otoku Pašmanu i Ugljanu sve više se uzgajaju povrtlar-ske kulture kojima se snabdijevaju Zadar i drugi gradovi te narasle potrebe u turističkoj sezoni tih mjesta. Glavna okosnica sadašnjeg i budućeg razvoja otoka jest turizam za koji su stvoreni bar neki uvjeti počev od iskustva 21 turističkog društva koji su se počeli formirati 1952. donošenjem zakona o udruženjima građana. Među prvim turističkim društvima su ona u Božavi, Preku i Silbi da bi 1956. bio formiran Kotarski turistički savez

danas Turistički savez općine Zadar i Ugostiteljska komora koje kontinuirano unapređuju turizam. Otočani gostima nude 3517 ležajeva u komfornim sobama i apartmanima, te kompletne turističke usluge u privatnim pansionima a sve se više otvaraju restorani, konobe, kafići, picerije i drugi ugostiteljski objekti. Nagli razvoj otočnog turizma pratimo od 1969. kada Turisthotel postaje dio SOUR-a JTP i gradi hotele u Božavi (Lavanda), Salima Luci, Velom Ižu i kupuje hotel u Ugljanu. PZ »Sloga« u Kukljici gradi TN »Zelena punta« od 650 ležajeva. Tako otočje raspolaže sa 2347 hotelskih ležajeva. Značajno je da Turisthotel raspolaže sa nekoliko brzih brodova za transfer gostiju do udaljenijih mjesta. Sindikalne organizacije raznih radnih organizacija iz cijele zemlje među prvima su otkrile turističke kvalitete svih zadarskih otoka i već 50-tih godina od otočkih općina, narodnih odbora, poljoprivrednih zadruga i pojedinaca kupuju niz zgrada i adaptiraju za odmarališta svojih radnika, tako da sada raspolažu sa 997 ležajeva. U sklopu sve prisutnijeg i atraktivnijeg nautičkog turizma Tankerkomerc člana SOUR JTP u Velom Ižu izgradio je jahting marinu za 50 vezova. Za motorizirane već postaje pristupačan Dugi otok. Izgrađen je donji sloj ceste preko cijelog otoka a 10 km je i asfaltirano. Izvršeni su i značajni radovi na dva trajektna pristaništa u Zaglavu i Brbinju. Slična situacija je i sa otokom Iž gdje je izgrađen donji sloj ceste Iž Veli — Iž Mali. S udaljenijim zadarskim otocima promet se vrši s 8 pruga »Jadrolinije« klasičnim brodovima a velika pomoć Silbi jest trajekt »Marina« Lošinjske plovidbe koji pristaje na taj otok na relaciji Pula — Zadar.

Jedan od najznačajnijih privrednih događaja 80-tih godina jest preseljenje brodogradilišta »Zadar« iz uvale Vrulje u Zadru u uvalu Lamjana kod Kali na otoku Ugljanu. Sada je tu zaposleno 670 radnika uglavnom stanovnika otoka Ugljana i Pašmana. Nove mogućnosti privrednog razvoja pokazao je Cenmar izgradnjom ribogojilišta u uvali Mala Lamjana. Sve ovo navedeno i mogućnost dnevne migracije radnika i učenika u Zadar uvjetovalo je da se stanovništvo otoka Ugljana i Pašmana u zadnje vrijeme ne smanjuje. Broj stanovnika na udaljenijim otocima već je rapidno smanjen i oni postaju vikend oaza otišlog stanovništva i umirovljenika.

Literatura:

- Dušan Bilandžić, »Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije«, Zagreb 1978.
 »Zadar 1944-1954« zbornik, Zadar 1954.
 V. Jadrešić, B. Jurić, »Turizam zadarskog kraja«, Zadar, 1985. »Zadarsko otočje« zbornik, Zadar 1974.

Ratko Kovačević, »Poljoprivreda i zadrugarstvo kotara Zadar«, Zagreb, 1956.

»Perspektivni plan razvitka poljoprivrede kotara Zadar 1957-1961«, Zadar 1956.

»Plan rada Narodnog odbora Kotara zadartoci za 1952. godinu«, Zadar, 1952.

Zadar i zadarsko područje u NOB-u i socijalističkoj izgradnji, zbornik 1 i 2, 1984-1986.

»Jugoslavenska tankerska plovidba Zadar, Zadar 1975.

»Općina Zadar-Općinski prostorni plan (završni izvještaj) 1976-2000. Zavod za urbanizam Zadar, Općinski zavod za plansko analitičke poslove i statistiku Zadar«, Zadar, 1977. godine.

JASENKA LULIĆ

TRADICIJSKI ŽIVOT NA ZADARSKIM OTOCIMA

Etnografska slika zadarskih otoka oblikovala se kroz dugi period mijenjanja i miješanja različitih kultura prisutnih na ovim otocima. Iako pojedini povijesni izvori navode neke djelatnosti prisutne na otocima, uglavnom ih donose kao činjenice ne ulazeći u etnografsko raščlanjivanje. Najviše podataka o tradicijskom životu može se dobiti od najstarijih stanovnika, te se na temelju njihovih sjećanja kao i upamćenih priča njihovih starijih može rekonstruirati tradicijski život na otocima II. pol. 19. i 20. st. Arheološki nalazi ukazuju na postojanje nekih istih oblika u prahistoriji i tradicijskoj kulturi, te se na temelju toga može pretpostaviti da se radi o kontinuitetu nekog oblika. Često jedan oblik ostaje neizmjenjen jer oblikom najbolje odgovara funkciji. O nekim običajima također postoje stariji zapisi te su i oni pomoć pri oblikovanju cjelovitije slike ovog područja.

Prirodne datosti (more, krš) uvelike određuju način života, jer čovjek najprije njih iskorištava. Stoga su more bogato ribom i škrta zemlja bili osnovni okvir unutar kojega se odvijao život na otoku. Živeći na takvom području čovjek je, iako mukotrpan, bio prisiljen i mijenjati prirodne zadatosti (krš) kako bi se mogao održati.

Čim je odlučio zadržati se na otoku, počeo je tražiti najpodesniji položaj za naselje. Naselje se razvijalo ili oko privatnih stočarskih stanova (npr. Sestruncji su naselili Rivanj na kojemu su imali stanove ili oko imanja zemljoposjednika ili crkve npr. Zaglav na Dugom otoku, naselje formirano oko samostana od bjegunaca iz okolice Zadra). Naselja su zbijenog tipa zbog konfiguracije tla, obrambenih razloga i načina života u zadružnim obiteljima. Smještena su na glavicama brežuljaka, a u novije vrijeme, naročito u 20. st. spuštaju se prema obali.

Okupljalište u selu, gdje se odvijao sav društveni život, bilo je na mjesnom trgu, uz crkvu ili uz tzv. »bratsku kuću« (kuća crkvene bratovštine).

Kuće su prizemnice ili katnice, a građene su od kamena. Tlocrt prizemnice odgovara tlocrtu ilirskih nastambi. Kamena kuća prizemnica rasla je vertikalno do prvog, a ponekad i do drugog kata, ovisno o materijalnim mogućnostima (npr. pomorci ili kuće iz kojih je svećenik). Vanjske kamene stepenice vodile su na terasu i prvi kat. Ispod terase bio je ulaz u konobu, a u vrlo rijetkim slučajevima »gusterna« (cisterna). Kuća »na pod« mogla je biti i bez terase, a prizemlje je sa katom bilo povezano nutarnjim drvenim stepenicama.

Kuća »na pod«

Ognjište je kod katnica bilo u prizemlju (često je to bio dio isturen prema van) na katu, u oba slučaja sa napom, sabirnicom dima nad ognjištem i dimnjakom (ili u posebnoj manjoj prizemnici (otvoreno ognjište). Ponekad je čitava okućnica bila ograđena visokim zidom, npr. još se danas sačuvalo takvih okućnica na otoku Olibu. Nastambe za stoku bile su na okućnici ili nešto podalje od kuće, a ribarski magazini na obali. Kao sklonište na obradivom zemljištu služile su tzv. »kućice«, građevine kružnog ili pravokutnog tlocrta građene od kamena u suho. Na otocima siromašnima živom vodom (npr. Dugi otok) lokva je služila za piće stoci, a stanovništvu samo u oskudici. Za velikih suša po vodu se išlo na Ugljan i Pašman čak i sa udaljenijih otoka.

Ribarstvo

O ribarstvu na Zadarskom otočju (Molat, Dugi otok) govore povijesni izvori počevši od 10. st. Od 15. st. spominju se i drugi južni otoci. Izvori ukazuju na težak položaj ribara u odnosu na vlast: crkvu, zadarsku komunu, Veneciju, ali i na njihovu neprestanu, sizifovsku borbu za svoja prava. Ribari istupaju zajednički, ali njihova solidarna borba donosi rezultat jedino ako je to u interesu vlasti. Ribari pojedinih otoka bore se međusobno za ribarske pošte, a svake godine se u Salima i Božavi na Dugom otoku provjeravala ispravnost mreža i ždrijebanjem odlučivalo o redosljedu ribolova na poje-

Ribolov »ludrom«

dinoj pošti. Dok ribari južnih zadarskih otoka snabdijevaju ribom Zadar i Veneciju, ribari Pašmana, Ugljana, Rivnja, Vrgade, Sestrunja ribolovom se bave samo za svoje potrebe. Na ovom području najviše se lovila mala plava riba, a u 19. st. razvija se tunolov. Ribolov je glavno zanimanje muškaraca, ali su često u ribolovu sudjelovale i žene, a ponekad čak i svećenici što ukazuje na važnost ribolova za život stanovništva. Promatrajući zakonitosti kretanja pojedinih vrsta riba ribari su lovili noću ili danju, a poznajući riblji životni ciklus znali su koje je doba godine najbolje za lov određene vrste. Pritom su se često služili i lukavstvom, npr. koristili bi

drveni sipac kao mamac koji bi u doba mriještenja privukao sipu. Kako bi pojedini ribar imao samo dio ribarskog alata, a poneko i ništa, a i sam ribolov najčešće zahtijeva međusobnu pomoć, ribari su bili prisiljeni loviti zajednički »kuserba«. Najveći dio ulova pripao bi vlasniku čamca i mreže. Najjednostavniji ribarski čamac monoksil nađen je na nenaseljenom otočiću Lavsa. Najpoznatije lađe kojima se ribarilo na ovim otocima su leut (dug 8-9 m), gaeta (5-7 m), guc (4,80-6,40 m) i copul (monoksil). Leut i gaeta bili su na jedra, a guc i copul na vesla. Za ribolov su se koristile mreže stajačice koje se ostavljalo u moru i riba bi se sama u njih zapele i mreže potegače koje se potežu: a) s kraja, b) brodovima na jedra, c) potežu se na vitlo sa broda, d) potežu se po površini i d) mreže koje služe kao zatvor. Dobar ulov ribe postizao se i metodama plašenja, npr. tzv. fružata (plašenje granjemi lišćem i lov stajačicama) spominje se prvi put u 16 st. U 19. st. javlja se zagonica sa mrežama potegačama (riba se plaši granjem, daščicama, snopovima slame) i luđar (lov zao-kruživanjem). Pomoćno sredstvo pri plašenju je pobuk (dugi štap sa kolutom). Već od pojave fružate vlasti su pazile da ovaj način ribolova ne remeti ostale, te su zato izdavale i stroge propise. Od sitnijeg ribarskog alata koristile su se različite vrste udica, parangali, osti, vrše, različiti mamci, oprare (za grabiti ribu iz sake raznih potegača), te različita kliješta za vađenje školjki (npr. kunj kara, losnar ili oščurar, itd.). za noći bez mjesecine lovilo se na »sviču«. Rasvjetu je davala svjetlost zapaljenog smriča koje je gorjelo na željeznim gradelama iznad pramca. Uz ribolov su bile vezane različite zabrane za koje se vjerovalo da će osigurati sretan ishod ribolova, npr. ribara nije dobro pitati kamo ide. Osim ribe koristila se i morska sol. O postojanju solana najviše svjedoče toponimi, npr. Solinski rt na otoku Molatu, Soline na Dugom otoku. U dokumentima iz 14. st. spominju se solane na otočiću Bapcu, u Nevidanima, Pašmanu (o. Pašman).

Stočarstvo

Vegetacija na otocima pogodovala je razvoju stočarstva. Od stoke sitnog zuba bilo je tu ovaca i koza, ali koza u znatno manjoj mjeri nego ovaca. Stoke krupnog zuba bilo je manje i služila je kao tovarna i transportna snaga. Među krupnom stokom posebni je značaj volova koji su upregnuti u jaram služili pri oranju. Još se i danas može naći na starije ljude koji se sjećaju oranja s volovima. Magarac, odlično prilagođen kraškom terenu, danas se već vrlo rijetko viđa.

Stočarstvo je na ovim otocima prisutno kroz dugi vremenski period. O tome govore arheološki nalazi, npr. zvona za stoku ili škare za ovce iz ilirskog razdoblja.

Sušenje mreža

Pisani izvori ističu pašnjake na području Neviđana u 11. st. kao posjed samostana Sv. Krševana iz Zadra, u 12. st. spominje se stočarstvo na Molatu, a u 16. st. spominju se Sestrunj, Zverinac i Rivanj kao pašnjački otoci. Toponomastika vezana uz stočarstvo također potvrđuje stočarsku tradiciju, npr. Blagove ograde, Bivošćak na Molatu. Na zadarskim otocima poznato je transhumantno stočarstvo. Tako je, npr. u srednjem vijeku stoka zimi prelazila na otoke, a na Pašmanu su, npr. u prošlom stoljeću seljaci ljeti držali stoku u Ravnim kotarima. Na otocima je bilo prisutno seljenje stoke (uglavnom ovaca) na obližnje manje otočiće, npr. sa Zverinca u 19. st. ljeti sele ovce na susjedne nenaseljene otočiće Šilo i Sparošnjak. Na nenaseljenim otocima ovce slobodno pasu dok su na matičnom otoku obično

u ogradama. Osim na već spomenutim otocima stočarstvo je još bilo naročito razvijeno na Viru, Silbi i Olibu. Od kože i ovce koristilo se mlijeko i pravio sir, meso, koža (mih za nositi vodu, mast), želudac od mladog jarića ili kozlića koristio se kao sirište. Ovcje runo bilo je nezamjenljiva tekstilna nit za pletenje i tkanje. Gornji dio opanaka bio je od trakova ovcje kože, a donji od volovske. Svi ovi poslovi bili su u domeni žene, jedino je poslove oko pripreme kože, te izrade opanaka obično obavljao muškarac. Običaje vezane uz stočarstvo ljudi su većim djelom zaboravili zbog oslabljenog bavljenja ovom djelatnošću.

Paljenje i krčenje biljnog pokrova bilo je potrebno stočaru da bi dobio pašnjak, ali je to ujedno dovodilo do nestanka pčelinje paše. Da je pčelarstvo bilo značajno

Vinograd, Žman, Velo jezero, Dugi otok

govori i podatak da je u 14. st. u Zadru bio vrlo cijenjen med sa otoka Molata. Na Molatu se i danas sjećaju košnice od dasaka, tzv. »ugljak«, pokrivene kamenom pločom. Pčelarstvo je i danas prisutno u nekim mjestima, npr. u Žmanu na Dugom otoku, Molatu, otok Molat.

Zemljoradnja

Velikom trudom čovjek je nastojao iskrčiti zemlju te je tako dobio terase i doce omeđene kamenjem koje služi da se dragocjeno tlo zadrži i sačuva od ispiranja. Na terasama je zasadio maslinu i vinovu lozu kao najglavnije kulture te smokvu. U docima maslinu, smokvu, bajamu, a pod drvećem ječam, pšenicu, bob, grašak. Na ovom teško podatljivom terenu prikrala su se i polja. Veća polja su na otoku Ugljanu, Pašmanu, Dugom otoku,

Molatu. Na poljima su njive sa ječmom, pšenicom, raži, zobom i prosom. Neka polja su pod vinogradom i maslinom. U doba kasnog rimskog carstva zemljoradnja je razvijena u čitavoj Dalmaciji. Uz masline i vinograde značajno je i povrtlarstvo. Oruđe za rad zadržalo je isti oblik od predrimskih vremena. Tako npr. za okopavanje služi motika, a na kamenitom tlu koristi se pijuk »capun«. Žrvanj za mljevenje žita kakav se još i danas može ponegdje naći na otoku, ali van uporabe, prihvatili su Iliri pred rimsku okupaciju preko keltskih utjecaja. Iz povijesnih izvora doznaje se o značaju korištenja zemlje. Tako se koncem 10. st. uz stočarstvo spominje ratarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo i povrtlarstvo vezano za Pašman, a u 11. st. navode se u Neviđanima uz obradive površine vinogradi i maslinici. Pu topisac Fortis

u 18. st. spominje Olibljane kao poljoprivrednike. Način obrade zemlje ovisio je o vrsti i veličini obradive površine. Tako se npr. na poljima koristilo ralo ili plužica (potvrđena na Ugljanu) koje bi vukli volovi upregnuti u jaram. Za branjanje zemlje služila je brana od smriča koja se na krajevima otežala kamenjem. Obilniji ili siromašniji urod također je određivao daljnji način prerade proizvoda. Tako se npr. susreću dva načina vršidbe. Veća količina žita zahtijeva vršidbu na gumnu sa stokom, a manja količina žita tuče se tzv. »cipovima« (dva štapa različitih veličina spojena špagom) ili tzv. »palicom« (drvenom). Žito je najčešće mljela žena u žrvnju, a velike količine su se mljele u Skradinu (podatak za II. pol. 19. st.).

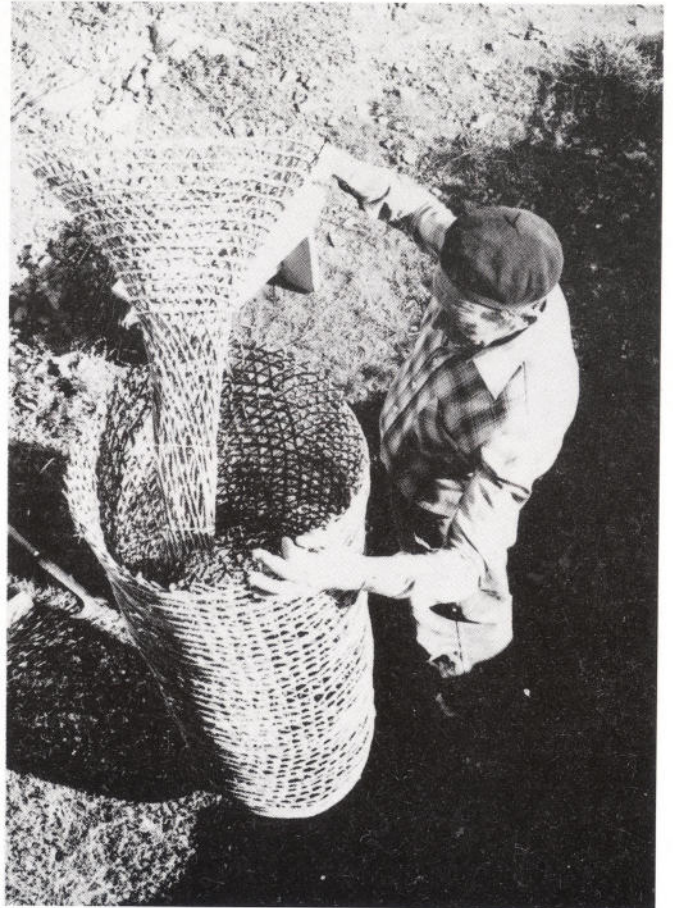
Dvije najglavnije kulture jesu maslina i vinova loza. Karakteristične su za čitavo Sredozemlje. Slabo su zastupljene samo na onim otocima gdje zbog bure i posolice ne mogu uspijevati, npr. Vir. Značaj masline za život stanovništva ovog područja vidi se i iz njenog prisustva u običajima sačuvanim do današnjeg dana. Obrada masline bila je vrlo mukotrpan posao. Maslina se brala u vreće, prala u moru, a zatim bi stajal u maštelu (bačva od 300-500 lit.) prekrivena morem sve do mljevenja. Najjednostavniji način gnječenja maslina bilo je gaženje nogama i polijevanje vrućom vodom (ulje pliva na vodi, pa se lako pokupi). Ulje se dobivalo i udaranjem komada željeza po maslinama u kamenici ili bi se masline stavile u vreću i povlačile po koso položenoj dasci. U oba slučaja polijeva se vrućom vodom. Koristi se kada se ima malo maslina. Ulje se držalo u kamenicama ili u žarama. Služilo je i kao rasvjeta. Ponekad se zamjenjivalo za neki drugi proizvod, npr. Premuda koja nije imala maslina davala je sir za maslinovo ulje.

Vinogradarstvo je sve do pojave filoksere, »žiloždere« u II. pol. 19. st. bilo prilično razvijeno. Tada su mnogi vinogradi propali. Obnovljeni su u I. pol. 20. st. američkom lozom, a neki, npr. na Silbi nisu nikad obnovljeni. Grožđe se bralo u manje i veće košare (»sprte«, »kofe«, »panjere«) koje bi žene nosile kući ili se već »mastilo« u vinogradu. U tom slučaju donio bi se »koš« koji se stavljao na »maštel«. Ovaj posao radile su žene i muškarci. Mast se do kuće nosio u »mihu«. Za gnječenje grožđa služio je i tzv. »torkul«. Od grožđa se često pravio i prošek koji se pio u posebnim prilikama, a od dropa kvasina i rakija.

Od voća je na otocima najzastupljenija smokva. Jede se svježa ili suha. Prije sušenja opere se u moru, a zatim suši. Nekada se sušila na pletaru od mrte, a danas najčešće na drvenim kašetama.

Rukotvorstvo i zanati

Osim ovih osnovnih otočkih zanimanja mozaik djelatnosti potrebnih za održanje života na otocima bio je mnogo veći. Mnoge potrebe namirivale su se unutar obitelji, nekoje u granicama matičnog otoka, a za neke je bila potrebna međuotočka komunikacija, te komunikacija s gradom. Područje ženskog rada, osim svih poslova vezanih uz domaćinstvo bilo je vezenje, poslovi oko priređivanja vunene niti, tkanja, šivanje odjeće i obuće. Kao tekstilna nit koristila se vunena nit, lan i brnistra, a pamučna nit se kupovala. Vuna se nakon šišanja oprala, raščešljala oštrim zubcima, tzv. »gargašama«, te prela. Tako se pripremala za pletenje ili tkanje. Od lana se upotrebljava srčika kao tekstilno vlakno, a od brnistre vanjska ovojnica. Lan i brnistra se moče u moru,

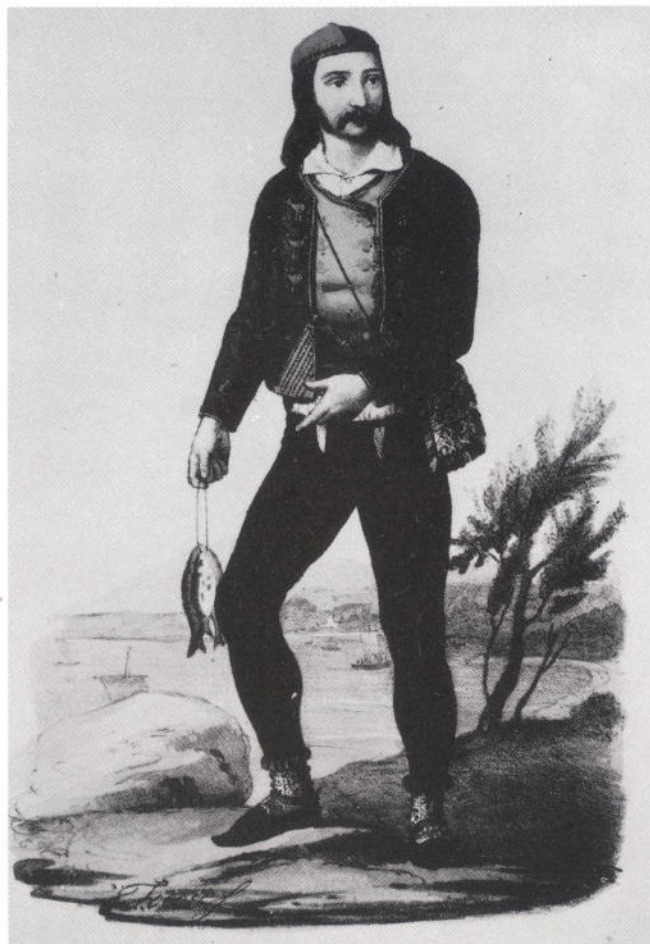

Stavljanje vršića u vršu, Vela Rava

Otočanka blizu Zadra, I. pol. 19. st.

»trlicaju« (tučenje vlakna pomoću drvene trlice da se dobije mekše tekstilno vlakno), a zatim se pripremaju za pređenje. Od vune su se pravili neki dijelovi odjeće, npr. čarape; tkanice, haljci, »guće (donje zimske maje), pokrivači. Sukno za odjeću stupalo se u stupi na drvene batove na rijeci Krki, a biljce je u kaci valjao mlaz vode. Pokrivači »biljac«, »bilj« i laganije »valince« bili su prirodno bijele boje ili na obojene pruge i kvadrate. Od lana su se pravile košulje, ženske marame, plahte. Brnistra je služila za tkanje vreća, ponekad i plahti, tapeta (osnova od brnistre, a potka od krpe). Na otocima su bile poznate tkalje, npr. na otoku Ižu, Žmanu i Salima na Dugom otoku. U II. pol. 20. st. još je imala tkalački stan i ponekad radila tkalja u Kraju na otoku Pašmanu i na Vrgadi.

Otočanin blizu Zadra, I. pol. 19. st.

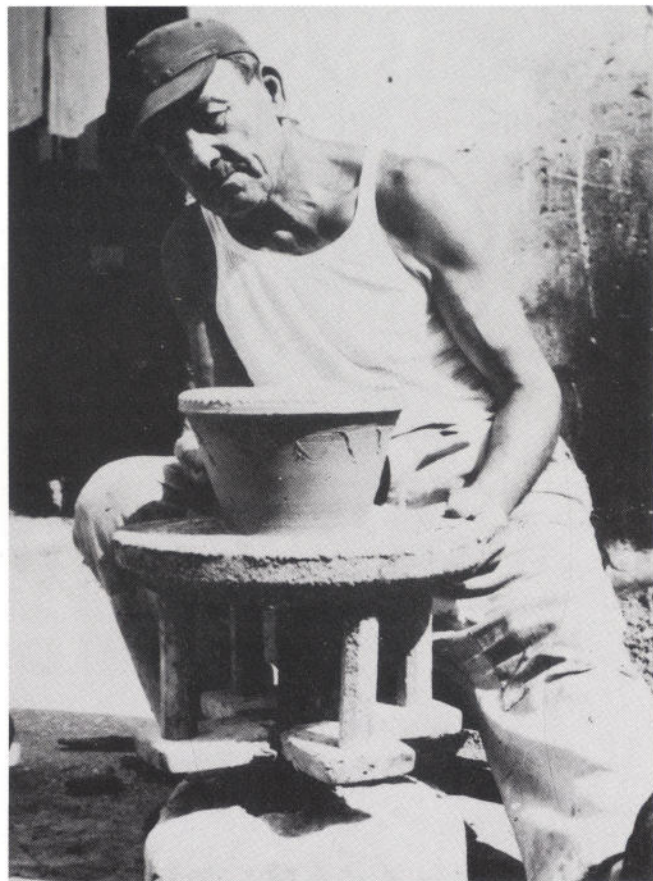
Nošnja je imala i razlikovnu ulogu, tj. po njoj se mogao odrediti identitet otočana. Neki dijelovi muške nošnje, npr. konična crvena kapa ima prototip u brončanoj ilirskoj kapi, dugi ribarski ogrtač (kaban) odgovara ilirskom, kao i igle pribadače za žensku košulju i pričvršćivanje marame. U renesansi se javlja ženska vunena suknja od finije, tanje vunice kakva se održala uglavnom do konca 19. st. Uz ovu suknju »fuštan« nosila se vezena košulja. Tako je u 19. st. na zadarskim otocima kao nevjestinsko rubila bila lanena košulja vezena crvenim svilovezom. Dio prsiju prekrivao je vezeni plas-tron, tzv. »zalistavac«. Na postojećem slikovnom materijalu iz 18. i 19. st. ne nailazi se na bijelu renesansnu košulju što ne znači da je nije bilo. Takve košulje sjećaju se starije otočanke. Opanaka te dinarskih nazubaka

pletениh od šarene vunice još se sjeća pokoja starija žena. Na zadarskom otočju »fuštan« je sukinja s prslučićem, namrskana u donjem dijelu, od kupovnog materijala. Izuzetak je olipski »fuštan« koji je na porame-nice. Fuštan je od tanje vunice, a može i od bijelog ili modrog platna, obrubljen crvenim rubom od »pana« (čoha). Obavezno se nosila tkana tkanica (»kanica«) te platnena ili svilena (u svečanim prilikama) pregača (»travesa«). Glavu je pokrivala bijela marama »pokrivača« čiji je jedan kraj padao na prsa. Nakit je bio sastavni dio ženske nošnje, a bio je zlatni, srebrni, koraljni, sedefni. Crna boja fuštana koja se još danas može vidjeti kod starih žena, npr. otok Ugljan, počela se širiti iz španjolskog baroka u doba protureformacije u srednju Evropu i Sredozemlje, a na našem primorju javlja se tek u 18. st. Na Silbi, Istu, Molatu, Premudi nošnja se poprilično izgubila već u II. pol. 19. st. te početkom 20. st. žene nose gradsku odjeću. Između dva rata prate i strane modne časopise. Brže nestajanje nošnje na ovim otocima, uzrokovano je orijentacijom stanovništva na pomorstvo i trgovinu koje je omogućilo kontakt s drugim kulturama i viši standard.

Muška nošnja I. pol. 19. st. sastoji se od maodrih suknenih gaća koje se kopčaju s nutarnje strane nogavica, a negdje su već i ravne halače, platnene košulje, suknenog prsluka »kročata« i kratkog kaputa »koporana«. Na glavi je sukneni konična kapa. Ova nošnja je po kroju dinarska. Muška nošnja se prije gubi od ženske i prihvaća se tadašnja gradska nošnja.

Muškarac se bavio pletenjem mreža, pletenjem predmeta od pruča, različitim zanatima (kalafat brodograditelj) bačavar, kovač, zidar, stolar, lončar), imao je određene obaveze prema državi i prema gradu (za vrijeme vladavine Venecije mornar je na mletačkim galijama), otadžani su radili kao zidarski majstori za javne gradnje, klesari, prenosili su kamen, kamene ploče, vapno za javne građevine, itd. Često i zbog duljeg odsustva muškarca iz kuće na ženi je bio veliki teret jer je obavljala i muškarčev posao.

Na Zadarskom otočju posebno treba istaknuti iško lončarstvo. Iški »lopižari« su svojim proizvodima snabdjevali područje od Raba do Boke Kotorske. Iško lončarstvo je lončarstvo ručnog lončarskog kola, a radi se u tehnici spiralnih valjušaka. Ova keramika je jednostavnih ukrasa (bockanje, ravna linija, valovnica), nebojena, peče se na otvorenom. Mjesto na kojem se peče naziva se »jama« iako se radi o ravnom tlu. Ovaj naziv upućuje na dinarsko porijeklo iške keramike, jer se u dinarskom području keramika ručnog lončarskog kola peče u jami.

Ukrašavanje boka »Petara«, Veli Iž

Ova keramika namijenjena je kuhanju na otvorenom ognjištu (»čripnja«, poklopac za kruh, »teča«, posuda sa dvije ručke, »lopiž«, kotlić), ribarsko kuhalo »fogun«, lonac za mlijeko pri sirenju, kalup za sir »lub«, žara za ulje, »mugar«, spremica za sir u ulju. Ižani su svoje proizvode trampili, npr. za jedan sud bi tražili onoliko žita koliko stane u njega. Danas radi svega nekoliko starijih lončara koji izrađuju samo neke oblike namijenjene otvorenom ognjištu i suvenire.

Firalarski obrt (firal je kožna papuča) donijela je obitelj Lončar u 18. st. iz Boke Kotorske u Preko (otok Ugljan).

Opanci koji već u II. pol. 19. st. počinju nestajati izrađivani su od govede kože (don) i od ovčje opute (gornji dio). Od tada sve više prevladava obuća od kože, platna, vunice.

Predmeti od pruća bili su vrlo rašireni: vrše, sprte, kofe od mrte, siknice od sita, panjeri za sušenje smokava od lopotike. Vrše su se najviše izrađivale na Ravi, sprte i kofe u Ždrelcu (Pašman) i Žmanu (Dugi otok), a siknice u Kukljici (otok Ugljan).

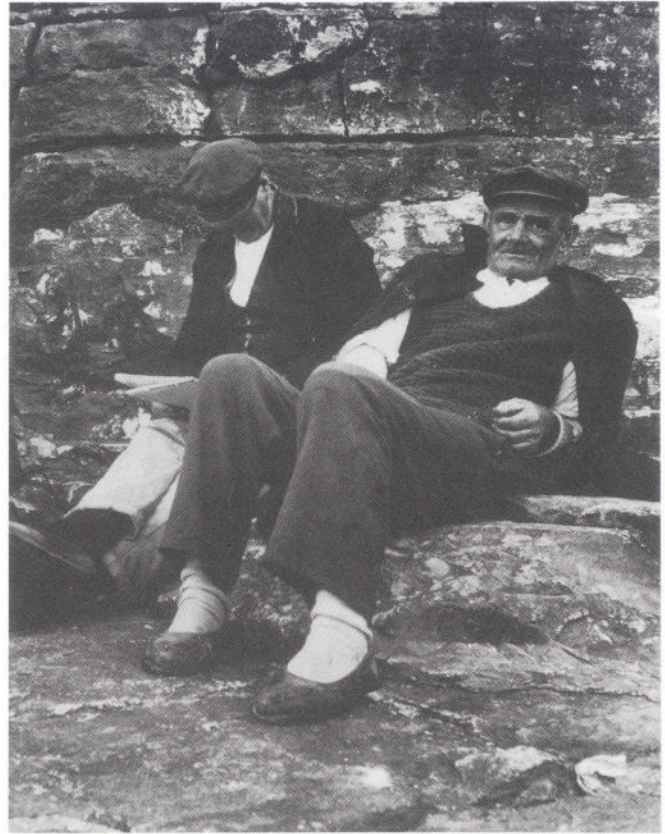
U proizvodnji vapna najpoznatiji je bio Zapuntel (otok Molat) koji je sve do šezdesetih godina opskrbljivao otočje od Paga i Silbe do Pašmana i Vrgade, a i na kopnu.

Kamenolomi su bili na Molatu, Premudi, Sestrungu, a negdje se kamen povremeno vadio, npr. Lavdara i istočno od Sali na Dugom otoku. Molatski i sestrunjski kamenolomi datiraju još iz rimskih vremena. Kamen se koristio za gradnju kuća, »kamenica« za ulje, te za mlinske kamene. Na otoku Sestrungu bila je razvijena izrada opeka. Na otocima je bilo i uvezanih proizvoda, npr. importirane keramike koju su donosili pomorci, Podgorci su donosili mnoge drvene predmete (npr. mje-re za žito, drvene police za suđe, kopanvice za kruh, itd.).

Društveni život

Selo se sastojalo od zadrughnih patrijarhalnih obitelji vezanih i zajedničkim stanovanjem na jednom dvoru. Zadrughnu obitelj čine djed i baka, njihovi oženjeni sinovi sa ženama i djecom. Djed je bio gospodar ove velike obitelji, a baka je organizirala život nevjesti i unučadi. Novac zarađen van kuće davao se gospodaru kuće. Smrću gospodara obično ga je naslijeđivao najstariji sin, ali on je teško postizao očev autoritet, te bi se braća sa obiteljima odijelila od ognjišta, ali bi i dalje ostala na istom dvoru. Zadrughna obitelj počela se raspadati na inokosne obitelji tek u II. pol. 19. st.

Na čelu sela bio je glavar sela koga se biralo među starijim i uglednijim muškarcima. On je obavještavao seljane o potrebi i početku zajedničkih radova u selu, obavezama prema zemljoposjedniku, vlasti, itd. Seljani su bili organizirani u bratovštine. Još i danas one ponegdje brinu o organiziranju ukopa mrtvacu. Prije je njihova uloga bila daleko veća jer je kroz bratovštine bio organiziran gotovo sav zajednički život te su one bile osnov socijalne sigurnosti seljana. Svećenik je jedini intelektualac u selu i predstavnik crkve kao vladajuće društvene institucije koja je određivala kodeks ponašanja i običaje. Običaji, praznovjerja, ukomponirali su se u okvir katoličke crkve, promijenivši samo naziv, te su tako mnogi sačuvani i do današnjih dana. Ovom asimilacijom izgubilo se sjećanje na prvotno značenje nekog običaja. Najvažniji životni običaji: rođenje, vjenčanje i smrt proživljavala je ne samo pojedina zadrughna obitelj već je to bio događaj za cijelo selo. Ovo je i razumljivo zbog ne-

Saljani (mjesto Sali), 1953.

posrednog komuniciranja mogućeg jedino u manjim zajednicama. Takav način života omogućio je i stvaranje čvršćih prijateljskih veza, pa su tako često sklapana pobratimstva i posestrimstva s jednom ili više osoba.

Žene su rađale u kući, obično same ili uz pomoć koje iskusnije žene. Tek nakon 40 dana žena je mogla pristupiti u crkvu i tom prilikom ju je svećenik posebno uvodio. Više se željelo muško dijete, jer je ono bilo nasljednik koji ostaje na okućnici. I danas se to osjeća, jer se ženska djeca obično odriču nasljedstva kuće u korist brata (»učiniti križ«). Brak se mogao sklopiti »na lipo« ili »ružno«. Sklapanje braka »na lipo« značilo je prethodne dogovore obitelji, zaruke, a sklapanje braka »na ružno« odlazak djevojke k momku bez prethodnih posjeta roditelja. Često se ovo činilo da se izbjegnu materijalni troškovi. Običaji oko smrti i žalovanja za mrtvim naglašavaju shvaćanje smrti kao prijelaza koji zahtijeva određeno običajno ponašanje. Stoga se emocije kanaliziraju u običajno ponašanje. Mrtvac je ležao u kući gdje su ga

čuvali do ukopa. Kod čuvanja mrtvacu izmjenjivala bi se rodbina i susjedi za koje bi se poslije sprovoda na večer ili za nekoliko dana spremila večera, tzv. »krmine« »hrmine«. Mrtvacu se nosilo na dasci omotanog bijelom plahtom, a kasnije se koristio mrtvački sanduk. Na grobu je bila ravna kamena nadgrobna ploča često sa urezanim motikom, brodom i slično, ovisno o zanimanju pokojnika. Grobovi su bili unutar i oko crkve. Nekrštenu djecu pokapalo se van grobišta.

Događaj od najvećeg značaja za cijelo selo bila je seoska »fešta« kada se slavi svetac zaštitnik sela. Sela su imala i svoj zavjetni dan koji se također smatrao velikim blagdanom. Ovi zavjeti najvjerojatnije potječu iz vremena pomora od kuge i slično. Na »feštu« je obično dolazila rodbina i prijatelji iz drugih sela. Tom prilikom se i posebno blagovalo (pekli se janjci, telići, ovce, a ponekad i volovi. Osim »fešta« i zavjetnih dana postoje i hodočašća uz koja su obično vezani pojedinačni zavjeti u poznata svetišta (Nin, Zadar, Tijesno, otok Murter, Kukljicu-otok Ugljan, Dragove-Dugi otok).

Običaje kroz godinu može se pratiti kao običaje proljetnog, ljetnog jesenskog i zimskog ciklusa. Proljetni ciklus običaja određen je Korizmom i Uskrsom. U doba Korizme bila je zabranjena svaka zabava (npr. nije se igralo kolo, nije bilo ženidbi). Na Križevo i Markovo bio je blagoslov polja. U ljetnom ciklusu najvažniji blagdan bila je Ivanja i Vela Gospa koja je često bila »fešta«. Uoči Ivanje (24. VI.) palila se vatra (»koleda«) na »Kolešću«, »Koledišću«, »Ravancu«, »Igrišću«, ali i po dvorovima, raskrižjima i brežuljcima. Preko »koleda« su mlađi preskakali. Na Ivanju ujutro odlazilo se okupati na more ili politi morem i smočiti odjeću. Bio je običaj i kupati stoku. Smatralo se da je preskakanje preko vatre i kupanje u moru korisno za zdravlje. U jesenskom ciklusu najvažniji običaj bio je Svisveti (1. XI.) i 2. XI. (Mrtvi dan). Na Svisvete i Mrtvi dan izvršavale su se zadužbine »laši« koje se na zadarskom otočju spominju već u 15. stoljeću. Ponegdje su »laši« bile na Uskrs, Spasovo, Tijelovo. Pojedini pokojnici ostavljali bi zadužbinu za svoju dušu koja se sastojala u kruhu, vinu, siru, sočivicama, ali najčešće u kruhu i vinu. »Laš« su davale pojedine obitelji ili su svi donosili kruh na Bratski dvor ili groblje, a tad bi se dijelili komadi (»kusi«) prema broju članova obitelji. Zimski ciklus je najbogatiji običajima. Najvažniji je božićni ciklus običaja, no treba svakako spomenuti i blagdan sv. Nikole (Mikule), zaštitnika pomoraca kome su se posvećivale mnoge kapelice, te sv. Luciju kada se stavljalo »bičve« (čarape) na komin ili ispod postelje i slično u koje su roditelji stavljali dar djeci (»mindule«, suhe smokve), U božićnom ciklusu običaja

važno je spomenuti običaj paljenja »hreba« (deblo od smokve, masline, crnike) koji je na kominu sve do Tri kralja. Gorio bi cijelu večer. Na Badnju večer »hrebu« se ostavljalo od sve hrane koja se jela na Badnju večer. Na Tri kralja ostaci panja odnosili su se u »intradu«, najčešće maslini koja je davala loš urod. Za vrijeme božićnih blagdana posebno je značajno paljenje božićne kolede (vatre) na »kolelišću«, »kolešću«, »igrišću«, »ravancu« obično tri puta (na Stipanje ili Ivanje, Novu godinu, Tri kralja). Oko božićne kolede igralo se kolo »Koledu« bi obično palio glavar sela, »seoski kralj« (običaj biranja kralja) ili župnik. Božićno doba je i vrijeme velikih gozbi koje svakako uvećava i običaj biranja kralja koji je zasigurno postojao na Ugljanu, Ižu, Ravi, Molatu, Silbi i Olibu. Za kralja se biralo uglednijeg muškarca i on je morao počastiti cijelo selo vinom, ribama, fritama, te je to uvelike osiromašivalo obitelji iz kojih je bio kralj. U običajima zimskog ciklusa i karneval zauzima važno mjesto.

Svi ovi običaji bili su puni praznovjerja. Vjerovanje u štrige, more, kozlake (kodlake), osobe za koje se vjeruje da imaju neke zle nadnaravne sposobnosti, bila su dio svakodnevice otočana. Sva radost i težina života (osamljenost žena mornara, bojazan za muževljev život daleko na moru), itd. izražavala se kroz pjesmu. Posebno je bilo pjesama vezanih uz različite običaje, npr. različiti kraćih pjesmica za karnevalsku lutku kojoj se sudilo spaljivanjem, uz ophode djece u božićno vrijeme, svadbene pjesme, itd. U II. pol. 20. st. naglo su počeli nestajati mnogi običaji pod utjecajem masovne kulture. Danas, međutim, kroz postojeće KUD-ove nastoji se oživiti neke običaje, npr. biranje kralja u Velom Ižu ili karneval kojeg oživljavaju mnoga mjesta. Ovi običaji su u funkciji zabave ili turističke ponude.

Otoci su danas u mnogome izgubili stare običaje ili su ih prilagodili današnjem vremenu, ali se stvaraju i novi vezani uz današnju kulturu.

Literatura:

Batović Šime - Oštrić Olga: Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, XII Sarajevo, 1969.

Basioli Josip: Ribarstvo na Zadarskom otočju u prošlosti, Zbornik Zadarsko otočje, Zadar, 1974.

Bošković-Stulli Maja: Pomorska tematika u našoj narodnoj književnosti, Pomorski zbornik, Zagreb 1962.

Cvitanović Vladislav: Dva priloga o »biranju kraljeva« u Dalmaciji, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, br. 35, Zagreb, 1951.

- Cvitanović Vladislav: Zadužbine »Laši« na otocima zadarskog arhipelaga, Radovi JAZU u Zadru, svezak IX, Zadar, 1962.
- Cvitanović Vladislav: O običaju pobratimstva-posestrimstva na otoku Ižu (kod Zadra) i okolnim otocima, Radovi JAZU, sv. II., Zagreb, 1955.
- Gavazzi Milovan: Vitalnost običaja pobratimstva i posestrimstva u sjevernoj Dalmaciji, Radovi Instituta Jazu u Zadru, sv. II, Zagreb, 1955.
- Gavazzi Milovan: Sudbina stare slavenske baštine kod južnih Slavena, Beograd, 1959.
- Gušić Marijana: Starinsko žensko ruho na otoku Pagu, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. III, Zagreb 1957.
- Gušić Marijana: Etnografski elementi u razvoju našeg Primorja, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962.
- Lorini Petar: Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora, Beč, 1903.
- Magaš Damir: Molat, Radovi Zavoda JAZU, sv. XXVII-XXVIII, Zadar, 1981.
- Magaš Damir: Vir, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. XXIV, Zadar 1977.
- Magaš-Filipi: Otok Sestrunj u zadarskom arhipelagu, Zadar, 1983.
- Marčić Lucijan: Zadarska i šibenska ostrva, Srpski etnografski zbornik, br. 26. Beograd, 1930.
- Marčić Lucijan: O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima, Magazin sj. Dalmacije, 1935.
- Milčetić Ivan: Koleda u južnih Slavena, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, br. XXII, JAZU Zagreb, 1917.
- Rubić Ivo: Otok Rivanj, Radovi Instituta JAZU u Zadru 4-5, Zagreb, 1959.

MAN, SEA, ISLANDS — THE PRESENCE OF MAN IN THE ZADAR ISLANDS

The Zadar group comprises the following islands and the adjoining islets: Silba, Molat, Sestrunj, Dugi otok, Ugljan and Žut.

Of 63 islands and islets, 15 are inhabited. A comparison of their heights, geological structures and direction in three rows parallel to the coast, show that they are part of the neighbouring mainland of Ravni Kotari. They rose by folding in the Oligomyocene epoch. The climate is Eu-Mediterranean with average daily solar radiation of 1,400 to 1,450 joules and yearly precipitation of 800 to 1,000 millimetres.

In winter the prevailing winds are northerly: **bura** and **tramuntana**, in autumn **jugo** and **levanat**, in summer **maestral**. Although the winds are strong and frequent, their adverse effects are felt much less in the sheltered waters between the islands and in the middle channel than on the off-shore islands.

Like all islands in Dalmatia, they too are composed of limestone, dolomite, cement-clay, and conglomerates; the scant soil is mostly **terra rossa**. There are no surface streams. Of the vegetation types, in addition to (a) evergreen woods with **Quercus ilex** as the dominant tree, there are three kinds of bush: (b) **garig** to the height of 2 metres, (c) **macchia**, from 2 to 4 metres in height, and in various phases of degradation, and a special type of vegetation, (d) low **karst**. In all the types, and especially in the last-named, there are various adaptations for survival to the adverse conditions in the islands.

The Zadar islands, with such natural characteristics, and the sea, a significant source of food, have great economic potential.

The islands of Zadar were inhabited by the Mediterranean peoples in the Paleolithic Age. They were replaced by the Indo-European tribe of the Liburnians in the Iron Age. The Liburnians lived in the clan system, they were farmers and shepherds, and the classical writers refer to them as good seamen. They were subsequently attacked and conquered by the Romans. The new masters developed agriculture, surveyed the fertile land (the islands of Ugljan and Pašman) and distributed it to their citizens. The most significant find from this period are the remains of a **villa rustica** in Muline. From the invasions of the barbarians, Roman citizens sought safety in the islands; ruins of several large early Christian buildings are preserved from this period. The authority of Rome was in turn replaced by that of Byzantium, but it was recognised in the coastal towns and the islands only. Agriculture remained the principal occupation. A few forts from the 7th century (the islands of Kornat and Vrgada) testify to the presence of the Avars on the mainland. Even now no town appeared in the islands, but the principal centre was Jader, i.e. Zadar, a strong medieval comune on the mainland.

Large plots of cultivable land, pastures, and the income from fishing belonged to the Benedictine monasteries and the nobility of Zadar. The islanders were in the service of the landowners as farm labourers and shepherds, but remained freemen. The aspirations of Venice to subjugate Zadar were realized in 1409. That was the beginning of the Venetian domination of several centuries. Venice punished the region for their intolerance by levying many more soldiers for galleys than from other towns. In addition, the majority of the islands were in her direct control. The presence of the Turks in the vicinity of Zadar in the 17th century affected the islands too: owing to the recruitment of men for defence against the Turks natural growth was arrested and reversed, agriculture was neglected, and food became scarce. Fear of the Turks brought many fugitives to the islands, and the population became mixed. Small forts and houses strengthened with embrasures for defence against the Turkish raiders have been preserved in some places. When the Turkish power weakened in the 18th century, agriculture, cattle-breeding and fishing were revived, and crafts appeared.

Shipping developed in some islands, so that some played a dominant role in the transport of cattle from Zadar to Venice (the island of Silba). After the fall of Venice in 1797, Dalmatia became part of the Austrian empire, but the region could not maintain pace with the developed Austrian provinces. In 1805 Dalmatia fell to Napoleon and came in touch with progressive bourgeois ideas and the abolition of the feudal system. However, her backwardness resulted in her refusal of progressive innovations in administration, in the judiciary, and in agrarian relations. The intolerance between Napoleon and the English brought further impoverishment to the islands as the English blockade of the sea paralysed all sea trade.

The stabilisation of the Austrian rule in Dalmatia in the 19th century had removed the reasons for migrations to the islands, and the opposite trend could be observed, especially at the turn of the century: migration to the mainland and the 'urbanisation' of the village population. The industrial revolution had created great demand for labour; so in the last quarter of the 19th century and in early 20th century we note a great wave of economic migration, chiefly overseas. The new movements bring about general improvement of living standards and technological procedures. Agriculture shifted from extensive natural production to intensive forms of raising monocultures for the purpose of creating marketable surplus. Great changes occurred in the cultivation of olives, vineyards, gardening and fishing. Numerous productive and supply cooperatives were established in the islands to increase production and sales. At the turn of the century the population freed themselves of the colonate by the purchase of land. Connexions with the city centre became stronger after the introduction of regular shipping lines and the establishment of post offices. Numerous primary schools were established in the second half of the 19th century, which improved the quality of life. Higher social standards invigorated social life and resulted in the foundation of numerous cultural-educational societies.

In the period between the two world wars Zadar was ceded to Italy and the islands were deprived of their economic, administrative, social and political centre. In such circumstances the township of Preko on the island of Ugljan was made into the district centre. The circulation of the population increased to secure sales of their produce on distant markets. The period also saw the penetration of progressive ideologies. In the late thirties, the progressive workers' movements acquired organised forms; the first cell of the communist party was formed in Veli Iž in 1937.

In a short period of only four years (from 1941 to 1945) the man in the Zadar islands had experienced again almost all the evils that had beset him during the centuries.

The Italian occupation was much more than temporary possession. The neighbouring imperial power, now with its fascist doctrine, had planned in detail the final solution of the state membership for the islands; thus also the fate of the native man. It meant enforced Italianisation, imprisonment in the concentration camps, death sentences, burning of houses and whole villages, and the plunder of goods.

Repression became the stronger as grew the resistance of man and his desire to be his own master.

Peace-loving, hard-working and modest in peace, in war he became hero in the numerous battlefields all over Yugoslavia.

After World War II, the islanders continued with their traditional occupations (agriculture, cattle-breeding, fishing, navigation), organised in general agricultural cooperatives which arranged for the sales of produce and provided the seeds, seedlings, fertilisers, accessories, and groceries to the population. The cooperatives and their confederations endeavoured to improve the agriculture by organising seminars, courses, lectures, and providing advice. The industrialisation of the country as a whole, and of Zadar, especially in the fifties, had attracted the population to the industrial centres, to the urban way of life and regular earnings, social and health security, better medical facilities, better education facilities for themselves and their children, which resulted in partial desertion of the population from the islands. The islanders migrated to the traditional countries of immigration overseas from where they had often received significant economic aid from their fathers, brothers, uncles and cousins. In the sixties they migrated to European countries. Because of this, the population from the more distant islands has been on the decline in spite of the introduction of electricity, modern post offices, better health facilities, regular supplies of water by tankers, construction of new roads in some cases, introduction of regular ferry services and the subsidising of shipping lines, and improvement of tourist trade. The process of decline is partly reduced in the islands of Ugljan and Pašman because of the possibility of commuting as well as the development of industry, tourism and services. The more distant islands have chiefly become week-end oases of former inhabitants and pensioners.

The ethnographic picture of the Zadar islands was determined by the natural character of the region and by the various cultures that were present here. The elements of these cultures can be

discerned in the material, the social, and the spiritual spheres. Some of the phenomena and some of the forms have persisted from the prehistory to the present day (e.g. barter as the prehistoric method of trading, quadrilateral dry-wall buildings for people and subsequently for cattle). Comparison with the Dinaric culture (the Dinaric cultural area, the region of the Dinaric mountain range) is most readily accessible to an ethnologist because the migrations from the Dinaric to the Adriatic region continued intermittently from the late 15th century to the late 18th century; some elements of the Dinaric culture were known until recently, such as some elements of dress and the customs of blood brotherhood and sisterhood. The culture of the population of the Zadar islands is viewed through all aspects of everyday and holiday activities, endeavouring to determine man's or woman's dominance or equality in particular regions, as well as the influence of the dominant culture on the local culture.

The ethnographic survey of the life in the islands is based on the museum materials from the 19th and the 20th centuries, on the recollections of individuals, and on the historical records from the preceding periods.

The sea and the karst have determined the basic orientation of the islanders: fishing and cattle-breeding, in particular sheep-breeding. Documents show that fishing in these islands is oldest in Dalmatia. Land had been cleared with great efforts, and terraces and valleys were surrounded with stone walls to pro-

tect the precious soil from washing away. Olives and grapes were planted as principal cultures in the terraces, with some fig trees; olives, figs, almonds, barely, wheat, rye and peas in the hollow valleys; barley, wheat, rye, oats and millet were planted in the fields. Some fields were vineyards.

Crowded settlements were built away from the sea, mainly for reasons of defence; and it was not before the end of the 18th century and the 19th century, when the fear of the Turks and the pirates had gone, that they gradually came down to the sea. The principal building material was stone. Lack of water forced the population to utilise ponds and communal village wells.

The family life was patriarchal, and the village was ruled by a head-man. The priest was not only the religious leader but also the only intellectual in the village. All customs are linked with the Catholic church, but they also reveal numerous Slavic and Indo-European features, e.g. the Yule-log burning in the fireplace on Christmas Eve. Every household was autarkic to a fairly high degree, but some families, or islands, specialised in manual trade or craft, e.g. pottery in Veli Iž, lime burning in Zapuntel on the island of Molat, shipwrights in Kukljica on the island of Ugljan, in Sali (Dugi otok), in Veli Iž, etc. The ethnographic picture has changed considerably in the second half of the present century. The population is steadily decreasing and the traditional culture is under increasing influence of mass culture.

KATALOG

1. Pomorska karta zadarskog otočja (1:100.000)
2. Jadransko more u pliocenu
3. Jadransko more u pleistocenu
4. Daljinar zadarskog arhipelaga u nautičkim miljama
5. geološka struktura otoka
6. Presjek kroz otok Ugljan s geološkom strukturom
7. Presjek kroz otok Pašman s geološkom strukturom
8. Presjek kroz Dugi otok s geološkom strukturom
9. Karta općinskog prostornog plana o namjeni površina
10. Tipovi crvenice
11. Uvala Telašćica na Dugom otoku (foto Szabo)
12. Jezero Mir i klifovi na Dugom otoku (foto A. Brkan)
13. Uvala i plaža Saharun na Dugom otoku (foto A. Brkan)
14. Žmansko polje (foto I. Petricioli)
15. Jugoišćina obala Dugog otoka (foto A. Travirka)
16. Stjenoviti otočići zadarskog arhipelaga (foto A. Travirka)
17. Geološke formacije otoka Ista (A. Brkan)
18. Geološke formacije otoka Ista (foto A. Brkan)
19. Geološke formacije otoka Ista (foto A. Brkan)
20. Geološke formacije Dugog otoka (foto A. Brkan)
21. Geološke formacije Dugog otoka (foto A. Brkan)
22. Geološke formacije Dugog otoka (foto A. Brkan)
23. Sestrunj veduta (foto A. Brkan)
24. Brbinj veduta (foto A. Brkan)
25. Žman veduta (foto A. Brkan)
26. Silba veduta (foto A. Brkan)
27. Molat veduta (foto A. Brkan)
28. Rava veduta (foto A. Brkan)
29. Vrgada veduta (foto A. Brkan)
30. Luka veduta (foto A. Brkan)
31. Veli Iž veduta (foto A. Brkan)
32. Veli Rat veduta (foto A. Brkan)
33. Sali veduta (foto A. Brkan)
34. Kali veduta (foto A. Brkan)
35. Saljski maslinici (foto A. Brkan)
36. Herbarijski materijal
37. Karta s prapovijesnim nalazištima (po Š. Batoviću)
38. Gradina iznad Lukorana (fototeka Arh. muz. Zadar)
39. Presjek i tlocrt gradine na Molatu (po Š. Batoviću)
40. Gomila na Lavdari (fototeka Arh. muz. Zadar)
41. Crtež brončanih predmeta iz groba u Dugom polju kod Sali, prijelaz iz brončanog u željezno doba (Arh. muz. Zadar)
42. Snimak rimskog agera na Ugljanu (po A.R. Filipi)
43. Tlocrt rimske vile u Mulinama (M. Suić)
44. Rimsko sidro, rekonstrukcija
45. Rimski kamenolom na Lavdari (foto. A. Brkan)
46. Rimski sarkofag u Preku (fototeka Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru (foto Zavodu))
47. Rimski sarkofag u Preku (foto Zadar)
48. Rimski reljef ugrađen kao spolija nad vratima župske crkve, Preko (foto Zavod)
49. Starokršćanski kompleks u Mulinama (fototeka Arh. muz. Zadar)
50. Apsida starokršćanske bazilike na Kornatu (foto I. Petricioli)
51. Ostaci starokršćanske crkve na Premudi (foto Zavod)
52. Ostaci bizantske utvrde na Vrgati (foto Zavod)
53. Bizantska tvrđava na Tarcu, Kornat
54. Preromanička crkva sv. Marije u Malom Ižu, 9-10 st.
55. Presjek i tlocrt crkvice sv. Marije u M. Ižu (po I. Petricioli)
56. Preromanička crkva sv. Pelegrina kod Savra, 9-10 st. (foto Zavod)
57. Preromanička crkva sv. Andrije u Vrgadi, 10-11 st. (foto Zavod)
58. Karta posjeda benediktinskog samostana sv. Krševana u Zadru, (po N. Jakšiću)
59. Isprava iz 986-999 god. u kojoj zadarski plemići ustupaju samostanu sv. Krševana pravo ribarenja na Molatu i u uvali Tilago (Telašćica) na Dugom otoku, (HAZD, spisi sam. sv. Krševana)
60. Isprava iz 1095. g. kojom zadarski prior Drago daje samostanu sv. Krševana sve prihode od soli i ribarenja u Vrgadi (HAZD spisi sam. sv. Krševana)
61. Isprava iz 1376. g. u kojoj benediktinci daju u zajam zemlju i drugo na Dugom otoku (HAZD, spisi sam. sv. Krševana)
62. Tvrđava sv. Mihovila, crtež iz C. Faventini, 1716.
63. Tvrđava sv. Mihovila, 13-15 st. (foto I. Petricioli)
64. Romanička crkva sv. Ivana u Preku, 12 st. (foto Zavod)
65. Gotička crkva sv. Kuzme i Damjana u benediktinskom samostanu na Čokovcu, 14. st. (stara razglednica oko 1912. g.)
66. Gotička župna crkva u Salima, 15. st. (foto I. Petricioli)
67. Klaustar samostana u Ugljanu, 15 st. (foto Zavod)
68. Karta preromaničkih, romaničkih i gotičkih crkava na otocima
69. Triptih iz Ugljana (Narodni muzej Zadar)
70. Slikano gotičko raspelo, druga pol. 14 st. Čokovac na Pašmanu
71. gotička slika Bogorodice sa sv. Ivanom Krstiteljem, druga pol. 14. st., samostan u Kraju.
72. Gotičko raspelo, 15. st. Božava (foto J. Špralja)
73. Drveno raspelo, 16. st., Olib
74. Drveni kip sv. Dujje, 16. st., samostan u Kraju (foto Zavod)
75. Veliki gotički poliptih iz Ugljana, sred. 15. st., Zadar, fra-njevački samostan (foto Kalenić)
76. Renesansna slika Gospe, 16. st., župna crkva Sali (foto J. Špralja)
77. Renesansna slika Krista, 16. st. župna crkva Sali (foto J. Špralja)
78. Samostan u Kraju, 16. st. (foto Zavod)
79. Glagoljski natpis na dovratniku starog portala crkve sv. Mihovila u samostanu u Zaglavu, 1458. (foto B. Fučić)
80. Glagoljski natpis na nadvratniku refektorija u benediktinskom samostanu na Čokovcu, 1517. g. (foto B. Fučić)
81. Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči popa Jurja Cetinjantina na Olibu, 1519. g. (foto Fučić)
82. Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči upotrijebljenoj kao spolia na oltaru, Silba, 1530. g. (foto B. Fučić)
83. Glagoljski natpis na nadgrobnoj ploči u Salima, 1582. g. (foto B. Fučić)
84. Dozvola iz 1524. g. Šimunu Cedulini za ribarenje u Kornatima (HAZD, spisi sam. sv. Krševana)

85. Dokument od 10. VI. 1512. g. u kojem venecija upozorava svoje brodove da ne pljačkaju otoke (HAZd)
86. Tužba seljaka iz Sutomišćice protiv sam. sv. Dominika u Zadru u vezi pašnjaka, 1735.g.
87. Dva dokumenta o raznim javnim radovima — tlaka (HAZd, 1716-1718)
88. Štale na Lavdari, 17. st. (foto I. Petricioli)
89. Nadgrobna ploča s brodom, 17. st. Ist (fototeka Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru)
90. Crtež broda, 17. st. Molat (foto Zavod)
91. Nadgrobna ploča s brodom, 18. st., Premuda (foto Zavod)
92. Nadgrobna ploča s brodom, 16. st., Silba
93. Nadgrobna ploča s brodom, 18. st., Silba
94. Vjetrenjača na Ošljaku, 18. st. (foto Zavod)
95. Vjetrenjača na Silbi, 18. st. (foto Zavod)
96. Portret kapetana na oltarnoj slici, 17. st. Silba
97. Portret kapetana na oltarnoj slici, 17. st., Silba
98. Portret kapetana na oltarnoj slici, 17. st. Silba
99. Portret donatora s oltarne slike iz Dobropoljane, 17. st. (foto A. Travirka)
100. Mletačka stražarnica, 17. st. Pustograd o. Pašamn (foto Zavod)
101. Utvrđeni dvorac obitelji Begna, 16-17 st., Mali Iž, (foto Zavod)
102. Dvokatnica Hilarija Guerini, 16-17. st., Sali (foto Zavod)
103. Puškarnica na ogradnom zidu kuće Petricioli, 18. st., Sali (foto I. Petricioli)
104. Obrambeni kaštel, 16. st., Sali (foto I. Petricioli)
105. Kuća Rančić, 16. st., Sali (foto Zavod)
106. Utvrđeni dvorac Califfi (Brčić), 17. st., Ugljan (foto Zavod)
107. Kuća Fanfogna, 18. st. Žverinac (foto Zavod)
108. Kapetanska kuća, 18. st., Silba
109. Kuća Petricioli, 18. st. (foto I. Petricioli)
110. Srebrno kandilo, 18. st., Ist (foto Zavod)
111. Crkva sv. Kirijaka, 18. st., Premuda (foto Zavod)
112. Crkva na otočiću Galevac ispred Preka, 16. st., (foto Zavod)
113. Oltarna pala u crkvi na Galevcu 1602. g. (foto Zavod)
114. Slika Poslijednje večere, 17. st., Galevac kod Preka (foto Zavod)
115. Portret fra Pletikosića, st. Galevac kod Preka (foto Zavod)
116. Nava »L' Utilità« iz 1813., vlasništvo braće Brnetić iz Silbe
117. Akvarel silbljanskog jedrenjaka (oko 1840), Pomorski muzej Zadar
118. Model zadarskog brika, Pomorski muzej Zadar
119. Tipična kuća pomoraca na Silbi
120. Kuća kapetana Josipa Brnetića na Silbi
121. Kapetan Ivan Dominik Silvestrić, Silba
122. Silbanski pomorci u Cardifu oko 1870.
123. Toranj vidilica kap. Petra Marinića iz 1872., Silba (foto A. Brkan)
124. Svjetionik Veli Rat (foto A. Brkan)
125. Svjetionik Sestrice
126. Mornarska škrinja sa Silbe
127. Mornarska škrinja sa Žmana, (foto Zavod)
128. Pegla na paru, inventar pomoračke kuće na Silbi (foto Zavod)
129. Mjere za žitarice, Silba, (foto Zavod)
130. Kantar, Silba, (foto Zavod)
131. Drveni avan, Silba, (foto Zavod)
132. Mjedena svjetiljka, Silba, (foto Zavod)
- 45 133. Stolni sat, Silba (foto Zavod)
134. Papinov lonac, Silba (foto zavod)
135. Mornarska škrinja, Silba, (foto Zavod)
136. Mornarska škrinja, Zbirka samostana Kraj na Pašmanu, (foto A. Travirka)
137. Vezeni grb, pomorski suvenir, Etnografska zbirka Veli Iž, (foto A. Travirka)
138. Ljetnikovac Hellenbach iz 1848. Žverinac (foto Zavod)
139. Vila Salghetti, Lukoran (foto Zavod)
140. Bunarska kruna, Žverinac, (foto Zavod)
141. Dragutin Parčić, fotografija Preka iz 1862.
142. Dragutin Parčić, Tri kuće u Preku, fotografija iz 1862.
143. Zvonimir Novaković, Jedrenjak pred zadrom (oko 1910)
144. Josip Ljubičić, Jedrenjaci u Zadarskom kanalu (oko 1910)
145. Ribarska gaeta (foto A. Brkan)
146. Iška ribarica (foto J. Špralja)
147. Ribolov »ludrom« (foto J. Špralja)
148. Shema broda ribarske družinske skupine
- 149-163. Ribarski brodovi, ribarski pribor i vrste ribolova, presnimke iz knjige P. Lorinija »Ribanje i ribarske sprave pri istočnoj obali Jadranskog mora«
164. Prvi industrijski pogon za preradu ribe, Sali 1905, Pomorski muzej Zadar
165. Reklamna slika parobroda »Kaiser WILHELM II«, koji je prevezio iseljenike u SAD, vlasništvo Biser Alavanja, Ugljan
166. osnovna škola u Poljani, oko 1890., (foto A. Travirka)
167. Planinarsko-turističko društvo Liburnia-Zadar, postaja Čokovac, presnimka razglednice
- 168-177. Presnimke razglednica oko 1900: Preko, Kali, Ugljan, Lukoran, Tkon, Sali
178. Otvaranje prvog vodovoda u Preku 1929. fotodokumentacija Dr. Ivo Petricioli
179. Torpiljerke bivše jugoslavenske ratne mornarice u Preku oko 1930, fotodokumentacija Dr. Ivo Petricioli
180. Patrolni brod financijske inspekcije »Vuk Mandušić« na vezu u Preku oko 1927., fotodokumentacija prof. Valentin Uranija
181. Parobrod »Majestic«, kojim su iseljenici između dva rata putovali u SAD, vlasništvo prof. Valentin Uranija
182. Motorni jedrenjak »Hrvat« oko 1930.
183. Motorni jedrenjaci i ostalo otočko brodovlje na vezu u Ištu 1941.
184. Prvi motorni tunolovac »Kolega«, Kali oko 1939.
185. Izgradnja doma kulture u Velom Ižu 1924-1929.
186. Osnivanje Jugoslavenske čitaonice u Velom Ižu 1918.
187. Tamburaški zbor Korinjak, Veli Iž
188. Grupa veloižana 1940.
189. Mještani zaseoka Guduće u Ugljanu na dobrovoljnom radu na izgradnji pristaništa 1939.
190. zadarske je toke od 12-14. IV 1941. okupirala talijanska vojska. Na slici se vidi i magarčić koji je pao kao prva žrtva.
191. Komunisti Velog Iža uče se u rukovanju oružjem, lipanj 1941.
192. Vojin Zirojević u talijanskom koncentracionom logoru na Ošljaku, 13. V 1941. iz kojega je početkom kolovoza 1941. oslobođen
193. Otočić Maslinovac na kojemu je 6/7. XII 1941. formiran Prvi partizanski odred zadarskih otoka

194. Partizanska gajeta iz Malog Iža, jedan od prvih partizanskih brodova na Jadranu.
195. Mlin za preradu maslina, uvala Knež u Malom Ižu
- 196-197. 8. Maloiški ustanici, rujna 1942. na vodičkom terenu
198. Talijanski koncentracijski logor, Molat, uvala Jazi, 1942/443.
199. Mala Rava koju su spalili Talijani 1943.
- 200-204. Terenci NOP na Ravi i Dugom otoku 1943.
205. Na partizanskoj vezi (Rikard sutlović i Mate Ivin).
206. Druga konferencija Kotarskog NOO Preko, 5. i 6. VIII 1944. u Dragovama.
207. Članovi Kotarskog NOO Preko, 1944.
208. Škola tt veze III POS-a Mornarice NOVJ u Dragovama, 1. V 1944.
209. Prvi broj lista »Naš Zadar«, tiskan u Zaglavu 29. IX 1943.
210. Grupa terenaca NOP općine Preko, u Poljani srpnja 1943.
211. Propusnica koju je izdao NOO Rivanj
212. Berba maslina 1943.
213. Naoružani brod NB 8 »Kornat«, bivši tunolovac iz Kali, 1943.
- 214-215. Lavsa, značajna partizanska baza 1944.
216. Patrolni čamci Mornarice NOVJ u vožnji pred Zadrom, ožujak 1945.
- 217-218. Klub pomoraca Jugoslavije u New Yorku
219. Banket Ižana u SAD za pomoć domovini
220. Popis stanovnika na zadarskom okrugu, početkom 1945.
221. Zadružni dom u Kukljici (fotografija)
222. Fotokopija članka »Široka akcija za podizanje maslinarstva i voćarstva u Kotari Zadar-otoci« Narodni list 6. 1. 1951. godine
223. Zadružni dom u Lukoranu (foto A. Travirka)
224. Fotokopija članka »Prvog travnja odlazi na prugu Doboj-Banja Luka omladinska brigada Kotar Zadar-otoci« Narodni list 3.3.1951. godine
225. Grupa mještana mjesta Ugljan u Brooklynu NY SAD 1947. godine pred kamionom kojeg su poklonili svom rodnom kraju
226. Ogladni zasad duhana na otoku Pašmanu 1956. godine u okviru akcija OPZ za sadnjom duhana, buhača, lucerke, lavande (foto A. Brkan)
227. Olib, PZ Olib jedna od rijetkih koja se bavi plasmanom drva crnike (foto Z. Kucelin)
228. Maslinarstvo se nanovo obnavlja na zadarskom otočju i uz pomoć FAO. Maslini u Kalima (foto Z. Kucelin)
229. Branje maslina u Kalima (foto Z. Kucelin)
230. Transport maslina u uljaru Kali. Tradicionalna tovarna stoka magaraca zamjenjen je traktorom i motokultivatorom (foto Z. Kucelin)
231. Samljevene masline stavljaju se u »tobre« za prešanje, uljara
232. Kali (foto Z. Kucelin)
233. Uljara Kali, hidraulična presa cijedi masline (foto Z. Kucelin)
234. Iz prese ulje se cijedi u spremnike odakle se nakon kraćeg bistrenja sprema u kante, uljara Kali (foto Z. Kucelin)
235. Josip Broz Tito u Velom Ižu 10. 8. 1958. godine (foto A. Brkan)
236. Josip Broz Tito u Malom Ižu 10. 8. 1958. godine (foto služba kabineta Predsjednika Republike)
237. Josip Broz Tito u Molatu 3. 8. 1953. godine
238. Ribarska flota Kali u matičnoj luci (foto Z. Kucelin)
239. Naše najmodernije kočarice Adria I i Adria II opremljene za lov lebdećim kočama (foto Z. Kucelin)
240. Uz profesionalni, odpunski razvija se i sportski ribolov. Sportsko takmičenje u udičarenju Sali (foto Z. Kucelin)
241. Uzgoj ribe u kavezima koje provodi RO »cenmar« u uvali Mala Lamjana (foto Z. Kucelin)
242. Vinograd širokog proreda dignut na žicu prilagođen obradi motokultivatorom na Pašmanu (foto A. Travirka)
243. Priprema bačava za berbu grožđa na Božavi (foto Z. Kucelin)
244. Stanovnici otoka često kupuju grožđe za vino od ravnokotaraca. Na slici prodaja grožđa otočanima u Foši (foto Z. Kucelin)
245. Flotila »Jadrolinije« koja povezuje zadarsko otočje u Zadarskoj luci (foto A. Travirka)
246. Parobrodi koji su do šezdesetih godina povezivali naše otoke s kopnom (foto I. Petricoli)
247. Putničko teretni brod »Jadrolinije« pristaje u Olibu. (foto Z. Kucelin)
248. Karta brodskih linija zadarskog otočja
249. Panoramski snimak mosta Ugljan — Pašman
250. Proširen i moderniziran prolaz Zdrelec uvelike skraćuje putovanje prema Srednjem kanalu (foto A. Travirka)
251. Otok Vir jedini je mostom spojen na kopno u zadarskom arhipelagu (foto Z. Kucelin)
252. U toku je izgradnja ceste preko Dugog otoka (foto Z. Kucelin)
253. Izgradnja prve pumpne stanice na Dugom otoku u Zaglavu (foto Z. Kucelin)
254. Probijanje donjeg djela ceste Veli Iž — Mali Iž (foto Z. Kucelin)
255. Uz izgrađene mostove Vir-kopno i Ugljan-Pašman nikla su nova naselja neurbanizirano i bespravno podignuta (foto Z. Kucelin, A. Travirka)
256. Polaganje 10 kV podmorskog kabela Zadar-Preko 1958.g.
257. Seljani mjesta Kali nose betonski stup 10 kV dalekovoda (arhiv RO Elektra Zadar)
258. Mještani Lukorana podižu 10 kV dalekovodni stup 1959. godine (foto A. Brkan)
259. Postavljanje 10 kV podmorskog kabela od Draga do Vrgade (foto A. Brkan)
260. 1979. izgrađen je 35 kV zračno-podmorski električni kabel preko Iža i Rave do Dugog otoka. Na slici polaganje kabela Iž - Rava (arhiv Elektro)
261. Karta naselja otoka općine Zadar prema udjelu zaposlenog, ostalog aktivnog i uzdržavanog stanovništva prema popisu iz 1971. godine
262. Nova školska zgrada u Velom Ižu ostaje bez učenika uslijed depopulacije otoka (foto A. Travirka)
263. Školska djeca se na otocima Pašman i Ugljan do centralnih škola prevoze školskim autobusom. Na slici školski autobus O.Š. »Valentin Klarin« Preko (foto A. Travirka)
264. Zdravstvena stanica u Kukljici jedna od mnogobrojnih na zadarskom otočju (foto A. Travirka)
265. Ljekarna u Preku zasad jedina na zadarskom otočju (foto A. Travirka)

266. Psihijatrijska bolnica u Ugljanu sa 600 bolesničkih kreveta regionalna je zdravstvena ustanova (foto V. Alavanja)
267. Prodavaonica na Sestruncu jedna od mnogobrojnih prodavaonica RO »Zadranka« na zadarskom otočju (foto Z. Kucelin)
268. Nova moderna samoposluga na Ugljanu (foto A. Travirka)
269. Mala prodavaonica Poljoprivredne zadruge Mili Iž u Malom Ižu PZ su veoma značajne za snabdjevanje otočnog stanovništva (foto V. Alavanja)
270. Najfrekventnija pruga Zadar-Preko 1987. prevezeno 1,3 miliona putnika (foto Z. Kucelin)
271. Mogućnost dnevne migracije radnika otoka Pašmana i otoka Ugljan na rad u Zadr i obratno djelomično je ublažila depopulaciju tih otoka. Radnici se ukrcajaga na trajekt u Preku (foto Z. Kucelin)
272. autobusi na trajektnom pristaništu Preko čekaju trajektnu liniju (foto A. Travirka)
273. Karta naselja zadarskog otočja prema indeksu kretanja stanovništva 1961-1971, isti trend se nastavlja prema popisu 1981. godine
274. M/b »Bokanjac« snabdjeva vodom zadarski arhipelag. Na slici M/b »Bokanjac« iskrcava vodu u Preku (foto Z. Kucelin)
275. Polaganje podvodne vodovodne cijevi između Lukorana na otoku Ugljanu i Punta Mike na zadarskom kopnu 1980. godine (foto A. Brkan)
276. Svečani trenutak pred ispaljivanje prve mine na izgradnji vodovodne trase Lukoran — Kukljica (foto Z. Kucelin)
277. Trasa vodovoda Lukoran — Kukljica situacija na segmentu kod Sutomišćice (foto Z. Kucelin)
278. Vodovodne cijevi na gradilištu trase pred polaganjem (foto A. Travirka)
279. Modernizacija i proširenje PTT linija na Malom Ižu (arhiv RO PTT Zadar)
280. Polaganje PTT kabela Rivanj — Sestrunc 1979. godine (arhiv RO PTT Zadar)
281. Radnici PTT na odmoru u Rivnju pri radu na PTT linijama (arhiv RO PTT Zadar)
282. Modernizirano i sve više specijalizirano brodogradilište Veli Iž (foto A. Travirka)
283. Brodogradilište »Zadar« u Lamjani kod Kali zaposlilo je dosta stanovnika otoka Ugljana i Pašmana. Na slici brod »Rogoznica« na foku (foto Z. Kucelin)
284. Radnici brodogradilišta u hali za popravak i izradu djelova potrebnih za remont brodova (foto Z. Kucelin)
285. Radnici brodogradilišta popravljaju brodsku osovinu (foto Z. Kucelin)
286. Platforma Zagreb I u remontu u brodogradilištu »Zadar« u Lamjani jedan je od najvećih podhvata ovog brodogradilišta (foto A. Travirka)
287. Sindikalne organizacije među prvima su otkrile privlačnost otoka. Na slici odmaralište RO »Iskra« Kranj u Salima (foto A. Travirka)
288. Odmaralište ŽTP Zagreb na Ugljanu jedno od 14 na zadarskom otočju
289. Turističko društvo u Preku kao i drugdje okosnica je razvoja turizma
290. Božava hotelski kompleks (foto Z. Kucelin)
291. Privatni pansion »Katarina« na Viru sve češći vid turističke ponude na otocima (foto Z. Kucelin)
292. Zadarsko otočje je jedno od centara jahting turizma. Jahting marina u Velom Ižu (foto A. Travirka)
293. Turistički kapaciteti u kućnoj radinosti na Ugljanu (foto V. Alavanja)
294. U ljetnim mjesecima skoro svako mjesto ima »fešte«. Na slici Iška fešta (foto Z. Kucelin)
295. Popis stanovništva zadarskog otočja 1981. godine
296. Sve vrste brodova se u ljetnim mjesecima pretvaraju u turističko-izletničke. Brodovi u Kukljici.
297. Maketa m/t »Iž« RO »Jugotanker« Zadar. Mnogobrojni otočani zadarskog arhipelaga plove svim morima na ovakvim i sličnim brodovima
298. Suhozidi na sjevernoj strani Dugog otoka, Dragove, Dugi otok, (foto Zavod)
299. Lokva, Vir - Lozice, otok Vir
300. Bunar, Mali Lukoran, otok Ugljan
301. Bunar, Ugljan, otok Ugljan
302. Vrgada, sjeverna luka i mjesto, (foto Zavod)
303. Olib, pogled s kule na naselje i vinograde, (foto Zavod)
304. Mali Iž, luka, središnji dio, (foto Zavod)
305. Ist, pogled na mjesto sa brda, (foto Zavod)
306. Gorkov dvor, pogled sjugoistoka, Olib, (foto Zavod)
307. Dvor Diolović-Glavić, Žman, Dugi otok, (foto Zavod)
308. Dvor Šešelja Mare, Zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
309. »Gusterna«, Olib
310. Ognjište s »napom«, Olib
311. Otvoreno ognjište, Olib
312. »Turanj« (ognjište nazidano uz kuću), Olib
313. »Jarga« (rašljasta grana) za sušenje lonaca, Brbinj, Dugi otok, (foto A. Brkan)
314. Štale za ovce, Molat, otok Molat
315. Štala za ovce, Dragove, Dugi otok, (foto A. Brkan)
316. »Kučica«, Tkon, otok Ugljan
317. »Kučica«, Preko, otok Ugljan
318. Ognjište u »kućici«
319. Sušenje mreža, Žman, Dugi otok, (foto Zavod)
320. Ribolov »ludrom«, (foto J. Špralja)
321. Pravljenje i sušenje sira
322. Sušenje pršuta, Vir
323. Magarac sa sedlom i »vučijama« (drveni sud za vodu)
324. Žena s preslicom uz stado ovaca, Vir
325. Volujska kola
326. Brana za mrvljenje, branje oranice
327. Sušenje snopova žita, Vir
328. »Kopa« (stog sijena), Vrgada
329. »Guvno« (gumno), Vir
330. Mlačenje žita »cipima«, Tkon, otok Pašman
331. Vršenje žita magarcima, Tkon, otok Pašman
332. Vijanje žita lopatom, Tkon, otok Pašman
333. Mljevenje žita na žrvanj, Vir
334. Vrt ograden trstikom, Tkon, o. Pašman
335. Tučenje graha palicom, Tkon, o. Pašman
336. Rešetanje graha palicom, Tkon, otok Pašman

337. Sušenje »pomidora« na »grilama« (pleter od trske), Mali Pašman, otok Pašman
338. Sušenje smokava, Veli Iž
339. Cjedilo za konzervu od rajčice, Žman, Dugi otok, (foto Zavod)
340. Koš za stavljanje maslina s dva kamena, Ugljan, otok Ugljan
341. »Torbe« za »testo« (zgnječene masline), stavljaju se u »torkul«, Vela Rava
343. Kamenica za ulje, Olib
344. Žara za ulje, Olib
345. Mašćenje grožđa u košu, Vrgada
346. Vinograd, Vir
347. »Maštil« i koš za gnječenje grožđa, Zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
348. Bačvica za držanje pića, zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
349. Obrezivanje vinograda iz čamca na Velom Jezeru, Žman, Dugi otok, (foto A. Brkan)
350. Izrada opanaka, Tkon, otok Pašman
351. Izrada vrša, Vela Rava
352. »Japnenica« (vapnenica), Tkon, otok Pašman
353. Izrada »lopiža« (kotlića) i »petara« (lonac za cvijeće), Veli Iž
354. Izrada »siknica« (sito), Kukljica, otok Ugljan
355. Brodograditelj na radu, Kukljica, otok Ugljan
356. Dio alata brodograditelja, Kukljica, otok Ugljan
357. Nabijanje obruča na bačvu, Zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
358. Predenje vune, Zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
359. Trlica za trlićanje lana, Žman, Dugi otok, (foto J. Špralja)
360. Snovanje osnove i takanje, Kraj, otok Pašman
361. Otočani zadarski, presnimljeno iz Album pittoresco della Dalmazia, sv. I, izdanje braće Battara, 1840., autor crteža Vincenzo Poiret, a litografije Linassi
362. Otočanin blizu zadra, presnimljeno iz Francesco Carrara, La Dalmazia descritta, Zadar, 1846.
363. Otočanka blizu Zadra, presnimljeno iz Francesco Carrara, La Dalmazia descritta, Zadar, 1846.
364. Žena iz Stutomišćice, presnimljeno iz Serben an der Adria, Leipzig und Wien, 1870.
365. Košulja iz kukljice, Ugljan, Preko, presnimljeno iz N. Bruck- Auffenberg, dalmatien und seine Volkskunst, Wien, 1911.
366. Portret muškarca, Veli Iž, konac 19. st.
367. Žene u nošnji, Tkon, otok Pašman, početak 20. st.
368. Žena iz Sali, Dugi otok, 1908.
369. Žene iz Preka, otok Ugljan, 1910. privatno vlasništvo
370. Bračni par, Preko, otok Ugljan, prije I. svjetskog rata
371. Žene s Oliba, između dva rata, foto M. Gavazzi
372. Žena iz kali, otok Ugljan, između dva rata, privatno vlasništvo
373. Kruna silbanskog kralja (običaj biranja kralja), (foto A. Brakan)
374. Izgra »trilja«, Zaglav, Dugi otok, (foto Zavod)
375. Prsten s likom sv. Ante, Veli Iž
376. Ploča za prsa (zavjetni dar), Tkon, otok Pašman
377. Čuvanje mrtvaca, Olib
378. Portret mladenaca, ulje na platnu, Silba II. pol. 18. st.
379. Karneval, Kali, otok Ugljan, 1983. snimio Zvonko Kucelin, Zadar
380. Pravljenje karnevalske lutke, Kali, otok Ugljan
381. Dva pobratima, Veli Iž, privatno vlasništvo
382. Iška »fešta« 1987. Veli Iž, privatno vlasništvo
383. dijeljenje »kusa« (komada kruha) na Mrtvi dan, dio »fešte« u Preku 1977. g. Etnografska zbirka Veli Iž
384. Ladva, čamac monoksil, vlasništvo Pomorskog muzeja Zadar
385. Vrša, Etnografski odjel br. 746, Vela Rava, 1953. g.
386. Iгла za pletenje mreže, EO 2346, Olib, iza I. svjetskog rata
387. »Lostirnjak«, pomagalo za lov lostura, EO 1215, Veli Iž, iza II. svjetskog rata
388. Sipac (drveni mamac za sipe), EO br. 960, Savar, Dugi Otok, konac, 19. st.
389. »Brailo« (drvena posuda za soljenje ribe), EO br. 2087, Sali, Dugi otok, iza 1900.
390. »Svitlo«, željezne rašlje za luč na čamcu, EO br. 2045, Sali, Dugi otok, oko 1900.
391. Mornarska škrinja, EO br. 1491, Ugljan, o. Ugljan, oko 1860.
392. Mornarska kofa, EO br. 1132, Veli Iž, konac 19. st.
393. Vezeni austrougarski grb, uspomena iz Hong Konga, II. polovica 19. st. vl. Pomorski muzej Zadar
394. Zemljani kalup za sir (»lub«), EO br. 2122, Rava, oko 1900.
395. Motika, EO br. 2316, Olib, iza I. svjetskog rata
396. Trnokop, EO br. 1136, Veli Iž, konac 19. st.
397. Kosirača, EO br. 1118, Veli Iž, oko 1900.
398. »Cip« (mlat za vršenje žita), EO br. 1497, Ugljan, iza I. svjetskog rata
399. Drvena »palica« za žito, EO br. 2092, Sali, Dugi otok, oko 1900.
400. »Kljuka« za branje maslina, EO br. 1270, Žman, Dugi otok, 1962
401. »Žarica« za ulje, EO br. 1476, Ugljan, 19. st.
402. »Sprta« (mala košara), EO br. 2588, Mali Ždrelac, otok Pašman, 1974.
403. »Kofa« (velika košara), EO 2591, Mali Ždrelac, otok Pašman, 1974.
404. »Butužin« (bačvica za vino ili rakiju), EO br. 2074, Luka Dugi otok, konac 19. st.
405. »Mišina« (ovčja mješina) za prijenos vina, Veli Iž, privatno vlasništvo, konac 19. st.
406. »Kotor« (lončarsko kolo), EO br. 1038, Veli Iž, 1960.
407. »Lopiž« (kotlić), EO 1038 E, Veli Iž, 1960.
408. »Teća« (posuda s dvije ručke), EO br. 1038 F, Veli Iž, 1960.
409. »Črpnja« (poklopac za pečenje kruha), EO 1098, Veli Iž, 1960.
410. Vrč, EO br. 1428, Silba, konac 19. st.
411. Vrč, EO br. 2126, Rava, oko 1900
412. Tanjur, tzv. »pjat korčulanski«, EO 1135, Veli Iž, konac 19. st.
413. »Biljac« (vuneni pokrivač), EO br. 1815, Kukljica, otok Ugljan, oko 1930.

414. Djelovi ženske nošnje, EO br. 494, Ugljan, otok Ugljan: laganija vunena suknja, tkani pojas »kanica« i platnena pregača »traversa«, 19. st.
415. »Pokrivača« (marama za glavu), EO br. 844, Veli Iž, II. pol. 19. st.
416. Ribarski »kaban« (vuneni ogrtač s kukuljicom), EO br. 1504, Veli Iž, oko 1918.
417. Zlatna igla »batača«, EO br. 1239, Veli Iž, 19. st.
418. Par zlatnih naušnica »rećine«, EO br. 1773, Silba, konac 19. st.
419. Matična knjiga rođenih, Banj 1587-1613. g. (HAZd)
420. Matična knjiga rođenih, Božava 1740-1832. g. (HAZd)
421. Lista kandidata za općinske funkcionere iz 1811. g. (HAZd)
422. Reljef Zadarskog otočja (Pomorski muzej Zadar)
423. Maketa maloiških drvenih brodova (Memorijalna zbirka Mali Iž)

SADRŽAJ

Predgovor	3
Vladimir Jagodić	
Prirodne karakteristike zadarskog otočja	5
Sofija Petricioli	
Zadarski otoci od početka naseljenja do pada Napoleona	9
Antun Travirka	
Prilike na zadarskim otocima u razdoblju od 1813-1940.	19
Valentin Uranija	
Zadarski otoci u narodnooslobodilačkoj borbi	23
Vladimir Alavanja	
Zadarski otoci od kraja rata do danas	26
Jasenska Lulić	
Tradicijski život na zadarskim otocima	32
Sažetak na engleskom jeziku	41
Katalog	44
Sadržaj	49

AUTORI IZLOŽBE: Vladimir Alavanja, Vladimir Jagodić, Jasenka Lulić, Sofija Petricioli, Antun Travirka, Valentin Uranija
I REDAKCIONI ODBOR

Likovno i grafičko oblikovanje kataloga i plakata: Antun Travirka

Urednik kataloga: Valentin Uranija

Prijevod na engleski: Vjekoslav Suzanić

Povećanja fotografija: Antun Travirka

Fotografije: Vladimir Alavanja, Ante Brkan, M. Gavazzi, Zvonko Kucelin, Jasenka Lulić, Olga Oštrić, Dr. Ivo Petricioli, Josip Špralja, Antun Travirka, Mladen Tomljenović, Valentin Uranija, Foto-dokumentacija Arheološkog muzeja u Zadru, fotodokumentacija Centra za povijesne znanosti JAZU u Zadru, fotodokumentacija Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zadru (Ksenija Radulić, Miljenko Domijan i Pavuša Vežić)

Karte i grafikoni: Antun Travirka

Likovna postava izložbe i tehnička rješenja: Antun Travirka

Tehnički suradnik: Marko Opačić

Naslovna strana kataloga: Louis Francois Cassas, Susret galija u zadarskom kanalu, iz knjige L. F. Cassas-J. Lavallesc, Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie, Paris 1802, bakropis
Vlasništvo Historijskog arhiva u Zadru

Tisak plakata: Nilo Karuc

Izdavač: Narodni muzej Zadar 1988.

Naklada: 700 primjeraka

Tisak: RO »Narodni list«, Zadar 1988.

Izložbeni projekt financiraju Republička interesna zajednica kulture i Samoupravna interesna zajednica kulture Zadar.

Zahvaljujemo na suradnji, pomoći i razumijevanju Anti Brkanu, Zvonku Kucelinu, Dr. Ivi Petricioliju, Josipu Špralji, kao i Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zadru, Arheološkom muzeju u Zadru, Historijskom arhivu u Zadru, Centru za povijesne znanosti JAZU u Zadru te Jugoslavenskoj tankerskoj plovidbi u Zadru.

